

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Białystok, dnia 30 grudnia 2024 r.

Poz. 5958

UCHWAŁA NR V/57/2024 RADY GMINY NURZEC-STACJA

z dnia 23 grudnia 2024 r.

w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Nurzec-Stacja na lata 2024-2027

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1465, 1572.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), po uzyskaniu pozytywnej opinii Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nurzec-Stacja na lata 2024 – 2027, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Nurzec-Stacja.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodniczący Rady
Kamil Grzyb

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY
NURZEGSTACJA
NA LATA 2024-2027**

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku	6
3.2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	6
3.3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym	16
3.4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami	16
3.5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane.....	17
3.6. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych.....	18
3.7. Inne akty prawne	18
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	20
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	20
4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	20
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie	22
województwa	22
4.2.1. Program opieki nad zabytkami województwa podlaskiego	22
4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego	22
4.2.3. Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2030 roku.....	26
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	28
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie	28
gminy	28
5.1.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.....	28
5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.....	29
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy z	30
uwzględnieniem zabytków o najwyższym znaczeniu	30
5.2.1. Zarys historii gminy	30
5.2.2. Budynki mieszkalne	35
5.2.4. Budynki użyteczności publicznej.....	36
5.2.3. Obiekty sakralne	36
5.2.5. Zespoły dworsko-folwarczno-parkowe.....	42
5.2.6. Zabytki techniki i przemysłowe.....	45
5.2.6. Zabytkowe cmentarze	48
5.2.7. Zabytki ruchome oraz zabytki w zbiorach muzealnych	49
5.2.8. Zabytki archeologiczne	49

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne	51
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	53
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	58
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	59
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	62
7. Założenia programowe gminnego programu opieki nad zabytkami	64
7.1. Priorytety programu opieki	64
7.2. Kierunki działań programu opieki	65
7.3. Zadania programu opieki	66
8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	69
9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	71
10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	73
10.1. Źródła publiczne. Środki krajowe.....	73
10.1.1. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.....	74
10.1.2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – Fundusz Kościelny	81
10.1.3. Wojewódzki Konserwator Zabytków	83
10.1.4. Budżety jednostek samorządu terytorialnego.....	85
10.2. Źródła publiczne. Środki zagraniczne	86
10.3. Inne źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	86
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	89
Aneks 1. Wykaz nieruchomości obiektów zabytkowych z terenu gminy Nurzec-Stacja objętych ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków	90
Aneks 2. Wykaz nieruchomości obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków gminy Nurzec-Stacja	93
Aneks 3. Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy Nurzec-Stacja	97

1. Wstęp

Celem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Nurzec-Stacja na lata 2024-2027 jest określenie i planowanie kierunków działań inicjowanych i podejmowanych przez władze gminy w zakresie ochrony zabytków oraz dziedzictwa kulturowego występującego w jej granicach administracyjnych, zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Program został opracowany zgodnie z wytycznymi Poradnika Metodycznego – Gminny Program Zabytków, przygotowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie.

Najistotniejszą przesłanką uzasadniającą powstanie programu jest zachowanie dziedzictwa kulturowego gminy oraz upowszechnienie wiedzy o nim wśród mieszkańców oraz turystów.

Funkcję tę można realizować między innymi poprzez edukację, począwszy od poziomu podstawowego oraz pobudzanie rozwoju turystyki. Działania te mogą przyczynić się do przyspieszenia rozwoju społeczno – gospodarczego gminy. Nieodzownym elementem tego typu działań jest budzenie w społeczeństwie świadomości istnienia zabytków i potrzeby ich rewitalizacji, jak również zwrócenie uwagi na istniejącą wspólnotę kulturową. Aby to osiągnąć należy pobudzić świadomość właścicieli, użytkowników i jednostki samorządu terytorialnego, skłonić te grupy do współdziałania, wzbudzić ich odpowiedzialność za właściwy stan zachowania obiektów historycznych oraz aktywny udział w zakresie opieki nad zabytkami. Niniejszy program jest pierwszym dokumentem tego rodzaju opracowanym dla gminy Nurzec-Stacja. Postanowiono, że w programowanym okresie, tj. w latach 2024-2027 podejmowane będą zarówno działania określone jako miękkie, tj. o charakterze nie inwestycyjnym oraz działania inwestycyjne. Celem działań zaplanowanych w niniejszym programie jest przede wszystkim promocja gminy i jej dziedzictwa kulturowego, jak również edukacja dotycząca opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną obowiązku wykonania gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Nurzec-Stacja na lata 2024 - 2027 jest ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.:

Art. 87. 1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
  2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
  3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
  4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
  5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
  6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
  7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obiekty zabytkowe – zabytki nieruchome i ruchome, podlegają na terytorium Polski ochronie prawnej na mocy wielu aktów prawnych:

3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku

Obiekty zabytkowe są objęte ochroną prawną określoną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

3.2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami

w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dla niniejszego programu zasadne jest przywołanie poniższych artykułów tej ustawy:

Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają:

1. zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
2. zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
3. zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
4. zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5. instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
6. prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
7. prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
8. roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
9. badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
10. badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
11. badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
12. historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
13. historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
14. krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
15. otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6.1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
  - f) instrumentami muzycznymi,
  - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
  - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - b) cmentarzyskami,
  - c) kurhanami,
  - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
  - 1 a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16.1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Art. 17.1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;

- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
4. składowania lub magazynowania odpadów.
2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska.

Art. 18.

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
  - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
  - 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
  - 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19.

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:
  - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
  - 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20. Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art. 21. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
  - 1/ zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
  - 2/ inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
  - 3/ inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

1. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Szczególnie ważną rolę ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przypisuje właścicielowi lub posiadaczowi obiektu zabytkowego. Należy podkreślić, że dysponowanie zabytkiem powoduje – z jednej strony – obowiązki ciężące na właścicielu/użytkowniku, z drugiej jednak strony przysługują mu liczne prawa.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 25.

1. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku;
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyekspozowania jego wartości.

2. W celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.

Art. 26.

1. W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku.
2. Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwały zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.

Art. 27. Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

We wniosku należy wskazać zakres planowanych prac, ze wskazaniem zaplanowanych do zastosowania materiałów budowlanych i rozwiązań technicznych.

Art. 28.

Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o: 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;

- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości. Art. 31.

1a. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

- 1) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
- 2) roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1, pokryć

koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

3. Egzemplarz dokumentacji badań, o których mowa w ust. 1, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

W przypadku podejmowania uzgodnionych w organem ochrony zabytków działań przy obiektach zabytkowych, przy wyborze wykonawcy tych prac należy kierować się rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków.

Ponadto, cytowana ustawa nakłada na obywateli obowiązki wynikające z przypadkowych odkryć stanowisk archeologicznych. Art. 32.

1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt 3.

3. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany w terminie 5 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 pkt 3 i ust. 2, dokonać oględzin odkrytego przedmiotu.

4. Jeżeli w terminie, określonym w ust. 3, wojewódzki konserwator zabytków nie dokona oględzin odkrytego przedmiotu, przerwane roboty mogą być kontynuowane.

5. Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

6. Roboty nie mogą być wstrzymane na okres dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

7. Jeżeli w trakcie badań archeologicznych zostanie odkryty zabytek posiadający wyjątkową wartość, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o przedłużeniu okresu wstrzymania robót. Okres wstrzymania robót nie może być jednak dłuższy niż 6 miesięcy od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

8. Po zakończeniu badań archeologicznych, o których mowa w ust. 5 pkt 3, wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję pozwalającą na kontynuację przerwanych robót.

Art. 33

1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1.

3. W terminie 3 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 i 2, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany dokonać oględzin znalezionej przedmiotu i miejsca jego znalezienia oraz, w razie potrzeby, zorganizować badania archeologiczne.

3.3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7 ust. 1, pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym zostały określone zadania własne gminy:

Art. 7.1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy.

W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9. kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami reguluje m.in. zasady zmiany własności obiektów zabytkowych.

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 4).

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 5).

Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie (art. 29 ust 2).

W przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji (art. 45 ust. 2a).

Podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział. W odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków

decyzję, o której mowa powyżej wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości (art. 96 ust 1 i 1a).

Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4).

3.5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

W ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane uregulowane zostały zasady użytkowania oraz prowadzenia prac budowlanych w obiektach zabytkowych.

Art. 5, ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 tej ustawy wskazuje, że obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymać w należytym stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczać do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Katalog działań budowlanych w stosunku do których należy uzyskać pozwolenie budowlane, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają art. 29, 29a, 30 i 31 ustawy Prawo budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 w/w ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 30, ust. 2:

W zgłoszeniu należy określić rodzaj, zakres i sposób wykonywania robót budowlanych oraz termin ich rozpoczęcia. Do zgłoszenia należy dołączyć oświadczenie, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt 2, oraz, w zależności od potrzeb, odpowiednie szkice lub rysunki, a także pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami. W razie konieczności uzupełnienia zgłoszenia właściwy organ nakłada, w drodze postanowienia, na zgłaszającego obowiązek uzupełnienia, w określonym terminie, brakujących dokumentów, a w przypadku ich nieuzupełnienia – wnosi sprzeciw, w drodze decyzji.

Art. 39

1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.
2. Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.
3. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
4. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

3.6. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych

Zgodnie z ustawą z dnia 12 stycznia 1991r. o podatkach i opłatach lokalnych zwalnia się od podatku od nieruchomości grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej (art. 7 ust. 1 pkt 6).

3.7. Inne akty prawne

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się także w innych obowiązujących ustawach, przede wszystkim:

- ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska,
- ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,

- ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury,
- ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę,
- rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami",
- obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 marca 2016 r. w sprawie uznawania praktyki zawodowej do wykonywania zawodów konserwatora zabytków ruchomych, konserwatora zabytków nieruchomych, konserwatora zabytkowej zieleni oraz archeologa.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach,
- ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Art. 84 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego obowiązek sporządzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Celem krajowego programu jest stworzenie warunków niezbędnych do sprawowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W krajowym programie zostały określone cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposoby finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji. Zadaniem głównym polityki państwa w dziedzinie ochrony zabytków jest stworzenie w najbliższej przyszłości mechanizmów, które dostosowałyby tę sferę do warunków gospodarki rynkowej. Planowane działania dotyczą sfery legislacyjnej, zmian organizacyjnych obejmujących konieczne rozszerzenie zakresu działań instytucji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz zmian w strategii i organizacji ochrony dóbr kultury. Założenia do programu krajowego określiły cele i kierunki działań oraz zadania, które powinny być podjęte w szczególności przez organy i jednostki administracji publicznej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Celem programu krajowego jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną materialną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. W założeniach program ma również uporządkowanie działań w sferze ochrony zabytków poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

1. zasady *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić),
2. zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
3. zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
4. zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
5. zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
6. zasady odwracalności metod i materiałów,
7. zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą postępowania konserwatorów – pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty uchwałą nr nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r., poz. 1470).

We wspomnianym programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

- 1) organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce;
- 2) stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach;
- 3) komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Celem głównym programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji tego celu opracowano trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości,
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków, - roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Do realizacji wszystkich celów i zadań wymienionych w programie opracowano szczegółowy harmonogram wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

Istotnym rozwiązaniem, porządkującym zagadnienia przedstawione w programie i uwzględnionym na każdym etapie prac nad dokumentem, były kierunki działań wskazujące na konkretne zadania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2026 r.

Są to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju,
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości,
- realizacja międzynarodowych zobowiązań,
- cyfryzacja procesów administracyjnych,
- wzmianianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków,
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- wzmianianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatu,
- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Program opieki nad zabytkami województwa podlaskiego

Dokument ten jest w przygotowaniu.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego został uchwalonym przez Sejmik Województwa Podlaskiego uchwałą nr XXXVI/330/17 z dnia 22 maja 2017 r.

Wskazuje on obowiązujące cele polityki przestrzennej, zasady ich realizacji oraz kierunki działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

W sferze kulturowej obejmującej system ochrony dziedzictwa kulturowego przyjęto zasady kompleksowości działań ochronnych i rewaloryzacyjnych, łączenia ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego.

Podstawowe cele polityki przestrzennej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisane w planie zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego dotyczą:

- zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń poprzez ochronę i rewaloryzację istniejących zasobów, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej;
- uwzględnienia potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego,
- harmonijnego współistnienia zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego – jako filarów rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej,
- tworzenia warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe, rezerваты kulturowe i obszary krajobrazu historyczno – kulturowo – przyrodniczego,
- priorytetu ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej, - wykorzystania unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa.

W planie omówione zostały główne zasoby dziedzictwa kulturowego województwa.

Zdiagnozowano również podstawowe problemy związane z jego ochroną:

- 1) Przemiany cywilizacyjno-kulturowe niekorzystnie wpływające na stan dziedzictwa, to w szczególności:
  - a) wyludnianie wsi i zmiany w gospodarce rolnej powodujące zanikanie tradycyjnego krajobrazu kulturowego wiejskiego,
  - b) nasilanie się lokalnego i ponadlokalnego ruchu kołowego na obszarach zabytkowych, skutkujące pogarszaniem stanu zabytkowej zabudowy i modernizacjami historycznych układów komunikacyjnych kosztem ich zabytkowych wartości,
  - c) przekształcanie funkcjonalne historycznych centrów większych miast cechujące się: odpływem części mieszkańców na przedmieścia, przenoszeniem handlu do centrów handlowych, „zamieraniem” części przestrzeni publicznych poza godzinami pracy urzędów i banków oraz starzeniem i pauperyzacją mieszkańców, zaś w mniejszych miastach zanikaniem drobnego handlu przy historycznych rynkach z powodu budowy na przedmieściach sklepów wielkopowierzchniowych, prowadzącym do deprecjacji i degradacji zabytkowych układów urbanistycznych,
  - d) agresywna komunikacja wizualna (szyldy, reklamy, bilbordy itd.) powodująca dezintegrację miejskiego krajobrazu, w tym obszarów zabytkowych,
  - e) redukowanie znaczenia dziedzictwa kulturowego do roli atrakcji turystycznej skutkujące tendencją do nadmiernego „uatrakcyjniania”, a jednocześnie do standaryzacji przestrzeni staromiejskich i zabytków, bez zrozumienia dla ich swoistości.
- 2) Niesprawność procesów administracyjno-regulacyjnych służących ochronie dziedzictwa, w tym:
  - a) brak zainteresowania ze strony samorządów tworzeniem parków kulturowych,
  - b) niedostatek planów miejscowych zapewniających ochronę przestrzeni kulturowej, przy presji inwestorów o niskiej świadomości znaczenia ochrony dziedzictwa kulturowego, skutkujący inwestycjami zacierającymi autentyczność zabytków oraz ingerencją w tradycyjne funkcje i relacje przestrzenne układów zabytkowych i krajobrazu kulturowego,
  - c) niedostateczna współpraca pomiędzy organami ochrony zabytków a organami administracji samorządowej (w tym m.in. w zakresie spójności gminnych i wojewódzkiej ewidencji zabytków, czemu zresztą nie sprzyjają zmieniające się i nie do końca jasne regulacje prawne, oraz przestrzegania obowiązku i trybu uzgodnień),
  - d) ograniczone i nazbyt pragmatyczne podejście do ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego związanego z krajobrazem kulturowym, a służącego zachowaniu jego tożsamości

(historyczne nazwy, miejsc, miejscowości, ulic i placów, upamiętnianie postaci i wydarzeń historycznych).

Wiele uwagi autorzy planu poświęcili konieczności tworzenia parków kulturowych jako instrumentów ochrony miejsc i obszarów o wartościach wyjątkowych, nacechowanych bogactwem form krajobrazu i dziedzictwa kulturowego, z zachowaną historyczną strukturą przestrzeni z zabytkami charakterystycznymi dla miejscowej wielokulturowej i wielonarodowościowej tradycji.

W omawianym planie przyjęto następujące priorytety ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego oraz rekomendacje do uwzględnienia w dokumentach polityki przestrzennej i programach rozwoju gmin:

- 1) Zasady ogólne – wynikające zwłaszcza z procesu integracji europejskiej:
  - a) szczególną ochronę tożsamości kulturowej regionu, przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim, uniwersalnym modelem życia, w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej,
  - b) uwzględnianie potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego,
  - c) harmonijne współistnienie zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego – jako filaru rozwoju turystyki,
  - d) tworzenie warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe i obszary priorytetowego zabytkowego krajobrazu kulturowego,
  - e) priorytet ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej,
  - f) wykorzystanie unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w krajowej i międzynarodowej promocji województwa.
- 2) Zasady ochrony i tworzenia nowych wartości kulturowych w reprezentatywnych obszarach tożsamości kulturowej województwa podlaskiego, określonych w pkt 3.8.2.2. uwarunkowań, w tym:
  - a) kształtowanie krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego regionu poprzez ochronę unikatowych lub specyficznych walorów krajobrazowych jednostek osadniczych i ich otoczenia,
  - b) kształtowanie form architektonicznych i gabarytów nowej zabudowy zharmonizowanych z walorami kulturowymi istniejącej,
  - c) stosowanie materiałów, wystroju i kolorystyki obiektów budowlanych oraz zagospodarowania ich otoczenia, nawiązujących do tradycji lokalnych.

3) Zasady ochrony i rewaloryzacji obszarów zabytkowych, w tym:

- a) zachowanie historycznych założeń urbanistycznych, a w szczególności: rozplanowania przestrzeni publicznych (np. ulic, placów, skwerów itp.), osi kompozycyjnych i widokowych, rozmieszczenia dominant, gabarytów i sposobów zabudowy oraz form architektonicznych,
- b) zapewnianie ekspozycji całych zespołów zabudowy i najwartościowszych jej elementów,
- c) twórcze kontynuowanie tradycji konstrukcyjnych, materiałowych, wystroju i kolorystyki obiektów oraz zagospodarowania ich otoczenia,
- d) lokalizowanie funkcji użytkowych niekolizyjnych z historycznymi funkcjami obszarów, zapewniających podstawy ekonomiczne utrzymania dobrego stanu technicznego zabudowy i zagospodarowania oraz atrakcyjność turystyczną,
- e) eliminowanie funkcji użytkowych i obiektów kolizyjnych pod względem sanitarnym i estetycznym z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,
- f) harmonijne wkomponowywanie nowej zabudowy w historyczną panoramę jednostek osadniczych,
- g) poprawianie dostępności komunikacyjnej i systemów parkowania pojazdów oraz eliminacja uciążliwości ruchu drogowego, zwłaszcza tranzytowego towarowego; h) poprawianie warunków ochrony przeciwpożarowej,
- i) poprawianie standardu cywilizacyjnego zabudowy w zakresie wyposażenia w systemy kanalizacyjne i niskoemisyjne systemy energetyczne.

4) Zasady ochrony i utrzymania dobrego stanu technicznego obiektów zabytkowych, z priorytetem obiektów o randze krajowej i regionalnej, w tym:

- a) zapewnienie funkcji użytkowych stosownych do lokalizacji i form architektonicznych obiektów gwarantujących ich utrzymanie w dobrym stanie technicznym i racjonalne wykorzystanie dla potrzeb społecznych,
- b) obowiązek uzgadniania z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu oraz uzyskania pozwoleń dla projektów budowlanych dotyczących rewaloryzacji i modernizacji obiektów zabytkowych i ich otoczenia.

5) Zasady ochrony przed dewastacją obiektów archeologicznych i określenie warunków ich udostępnienia zwiedzającym oraz sposobów postępowania w przypadkach natrafienia na przedmioty mogące stanowić zabytki archeologiczne w trakcie prowadzenia robót ziemnych, w tym:

- a) zapewnienie sposobu zagospodarowania i eksponowania terenu stanowiska archeologicznego zabezpieczającego go przed dewastacją i degradacją,

- b) obowiązek zawiadamiania stosownych służb archeologicznych o każdorazowym natrafieniu na przedmioty mogące być zabytkami archeologicznymi w trakcie prowadzenia robót ziemnych i przerwania ich do czasu przebadania stanowiska,
  - c) ustalanie dokładnej lokalizacji zabytków archeologicznych w planach miejscowych, w tym typu stanowiska archeologicznego i jego zasięgu oraz zasad i sposobów dopuszczalnego zagospodarowania,
  - d) wskazanie zabytków archeologicznych do bezwzględnego zachowania, tj. z bezwzględnym zakazem prowadzenia prac budowlanych, oraz zabytków archeologicznych, dla których dopuszcza się inne zagospodarowanie terenu po przeprowadzeniu badań archeologicznych.
- 6) Zasady tworzenia wartości kulturowych w nowych i rewaloryzowanych zespołach zabudowy, w szczególności poprzez:
- a) kształtowanie przestrzeni publicznych o zindywidualizowanych formach urbanistycznych, w tym: ulic, placów, pasaży i ciągów pieszych, skwerów, zieleni parkowej i sportoworekreacyjnej,
  - b) interesujące formy architektoniczne aranżacji otoczenia przestrzeni publicznych,
  - c) wykorzystanie w kompozycjach urbanistycznych szczególnych cech środowiska przyrodniczego – stosownie do jego predyspozycji, dla potrzeb terenów sportoworekreacyjnych i turystycznych, a konfiguracji terenów dla kształtowania sposobu ich zagospodarowania i zabudowy,
  - d) rozmieszczanie akcentów i dominant przestrzennych, twórczo kontynuujących istniejące założenia urbanistyczne,
  - e) stosowanie zindywidualizowanych form architektonicznych poszczególnych obiektów lub ich grup, z zachowaniem harmonijnych gabarytów całościowych zespołów i sylwety przestrzennej jednostek osadniczych,
  - f) harmonizowania gabarytów zabudowy plombowej z gabarytami otaczającej (z wyjątkiem dominant przestrzennych i akcentów urbanistycznych wynikających z całościowych koncepcji urbanistycznych).

4.2.3. Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2030 roku została uchwalona przez Sejmik Województwa Podlaskiego uchwałą nr XVIII/213/2020 z dnia 27 kwietnia 2020 r.

W odróżnieniu od poprzednio obowiązującego dokumentu, bieżąca strategia nie odnosi się do

---

zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym województwa poza ogólnymi nawiązaniem do zasobów którymi dysponuje region.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

Obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy przyjęte zostało uchwałą Nr VI/36/03 Rady Gminy Nurzec Stacja z dnia 7 lipca 2003 r. w sprawie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Nurzec Stacja.

Część analityczna w/w opracowania zawiera krótką charakterystykę dziedzictwa kulturowego gminy oraz wykazy tzw. obiektów o wartościach historycznych.

W części planistycznej zawarto ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, stanowiące wytyczne określania tych zasad w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Są one następujące:

a) ustalenie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu następujących zaleceń w celu ochrony zabytków i obiektów o wartościach kulturowych:

- zachowanie w niezmienionej kompozycji założenia klasztornego w otaczającym go naturalnym środowisku (Grabarka),
- uzgadnianie z WKZ projektów nowych realizacji obiektów na terenie wsi o dobrze zachowanych rozplanowaniach przestrzennych oraz posiadających zachowaną tradycyjną zabudowę (Grabarka, Klukowicze, Chanie, Nurzec, Wólka Nurzecka) - bezwzględne zachowanie grodziska w Klukowiczach w nienaruszonej formie
- zachowanie kompozycji zespołów dworsko ogrodowych w Nurcu, Klukowiczach
- utrzymanie pierwotnego rozplanowania wsi o najstarszym rodowodzie,
- realizację nowych obiektów z materiałów tradycyjnych (drewno, cegła, dachówka, blacha) - zakaz wprowadzania obcych kulturowo materiałów, takich jak np. siding na terenie wsi szczególnie atrakcyjnych krajobrazowe, jak np. Chanie, Nurzec
- ograniczenie wysokości obiektów projektowanych do 9 m, z dachami dwu- i czterospadowymi symetrycznymi,
- przeciwdziałanie wychodzeniu budownictwa o charakterze rekreacyjnym poza obszary zwartej zabudowy wiejskiej,

- wykonanie dokumentacji ewidencyjnej obiektów o wartościach kulturowych, a zwłaszcza tych, które mają być rozebrane,
- uzgadnianie z WKZ projektów nowych realizacji obiektów.

Ochrona stanowisk archeologicznych wymagać będzie:

- a) wprowadzenia odpowiednich ustaleń w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (obejmujących miejsca ich występowania) dotyczących ochrony obiektów archeologicznych przed dewastacją lub likwidacją,
- b) w przypadku wystąpienia konieczności prowadzenia prac ziemnych w miejscach występowania stanowisk archeologicznych nie wpisanych do rejestru zabytków, prace ziemne każdorazowo należy prowadzić pod nadzorem archeologicznym po uprzednim uzyskaniu zezwolenia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- c) ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, obowiązku zawiadamiania służb archeologicznych w przypadku natrafienia na obiekty nieznanego pochodzenia, podczas prowadzenia prac ziemnych.

5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Prawo stanowi, że w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, ale ujętych w ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Organ konserwatorski w postępowaniu prowadzonym na podstawie art. 39 ust. 3 Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane wypowiada się w zakresie swojej właściwości na temat przedstawionego projektu budowlanego i wpływu zamierzenia inwestycyjnego na chronione właściwości obszaru/obiektu, które zakwalifikowały go do ewidencji zabytków, analizując konkretne rozwiązania projektowe. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane,

właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytku.

Gmina Nurzec-Stacja nie jest objęta obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy z uwzględnieniem zabytków o najwyższym znaczeniu

5.2.1. Zarys historii gminy

Niewystarczający stan rozpoznania archeologicznego oraz brak źródeł historycznych uniemożliwia pełną rekonstrukcję najodleglejsze przeszłości terenu współczesnej gminy Nurzec-Stacja. Z całą pewnością obszar ten był w pradziejach zasiedlany zarówno w epoce kamienia, jak i w epoce brązu. Śladów osadnictwa z epoki żelaza odnaleziono niewiele, co nie stanowi dowodu na pustkę osadniczą, lecz tylko na niewystarczające rozpoznanie archeologiczne tego obszaru. W V-VII wieku na tereny te zaczęły przybywać kolejne fale osadnicze Słowian. Obszary nad Narwią i Bugiem zasadniczo przez całe średniowiecze stanowiły mało dostępne dla osadników tereny, co powodowało stagnację osadniczą, szczególnie w VIII i IX wieku. Powstawały wprawdzie nowe osady, np. Niemirów, ale też z niewiadomych przyczyn zanikały wówczas stare, już istniejące grody, np. Gródek, Morzyczyn, Ogrodniki.

Nadbużańskie Podlasie dość wcześnie znalazło się pod kontrolą Polski – dowodzą tego wojny polsko-ruskie o Grody Czerwińskie w 980 roku. Ziemie podlaskie przeszły w ręce władców kijowskich około 1044-1046 roku na mocy sojuszu Kazimierza Odnowiciela z Jarosławem Mądrym. Wcześniej był to teren sporny. Intensywniejsza kolonizacja tych terenów rozpoczęła się po pokonaniu na Mazowszu Mieclawa i jego pogańskiej koalicji. Napłynęła wówczas na te tereny ludność pochodzenia mazowieckiego oraz ruskiego, głównie z Wołynia. Jednocześnie osadnictwo ruskie wypierało Litwinów z północy tego obszaru. W XI-XII wieku znacznie ożywił się handel z Kijowem, na czym zyskał Drohiczyn.

Wiek XIII to okres zgodnej koegzystencji ludności polskiej i ruskiej na ziemiach podlaskich. W 1240 roku historyczna stolica Podlasia – Drohiczyn, została opanowana przez Daniela, księcia włodzimiersko-halickiego. Urządzał on wprawdzie (zgodnie z zamierzeniami księcia Konrada I, który sprowadził do miasta Zakon Rycerzy Chrystusowych) wyprawy przeciwko Jaćwingom, ale dążył do zyskania monopolu władzy nad Podlasiem. Jego pozycję umocniła koronacja na króla halickiego, która miała miejsce również w Drohiczynie. Teoretycznie przez cały wiek XIII Podlasie narażone było na najazdy jaćwieskie, faktycznie jednak okalające ten obszar od północy puszcze, utrudniały te najazdy i kierowały natarcia na oddalone od Podlasia dzielnice Polski.

Samo Podlasie powoli stawało się tygłem narodowościowo-kulturowym, o który rywalizowała Ruś, Polska i Litwa. Granice między Litwą a Rusią przebiegały mniej więcej na

linii miast: Bielsk, Drohiczyn, Mielnik, Brześć. Podlasie nadbużańskie do Litwy przyłączył dopiero Kiejstut około 1340 roku. Czterdzieści dwa lata później przeszło ono w ręce książąt mazowieckich. Król Władysław Jagiełło przekazał księciu mazowieckowemu Januszowi w roku 1391 na zasadzie lenna ziemię drohicką (z Drohiczyńnem, Bielskiem, Mielnikiem i Surazem). Ich panowanie nad Podlasiem nie trwało jednak długo – w 1408 roku Witold ponownie przejął ziemię drohicką. W czasie panowania Witolda na Litwie przybywało Tatarów, którzy pojawili się tu w czasach Giedymina. W zamian za służbę wojskową Witold obdzielał ich ziemią, brał na służbę, pozwalał żenić się z Litwinkami.

Kiedy po śmierci Witolda i układzie między Zygmuntem Kiejstutowiczem i księciem mazowieckim Bolesławem IV, został zamordowany książę Zygmunt, dało to asumpt do zajęcia całego Podlasia przez wojów mazowieckich (1440-1443). Od tego momentu najazdy litewskie nieustannie pustoszyły zarówno ziemie podlaskie, mazowieckie, jak i bezpośrednio z nimi sąsiadujące ziemie koronne. Na rozwiązanie sporu zaczęli nalegać biskup krakowski i arcybiskup gnieźnieński, którzy proponowali księciu litewskiemu zamianę Drohiczyzna na Węgrów. Do ugody jednak nie doszło, co nie zmienia faktu, że władzę nad Podlasiem sprawowali książęta mazowieccy – nadali oni prawa miejskie, między innymi Mielnikowi (1440) oraz wpłynęli na fundację parafii rzymskokatolickich między innymi w Mielniku (1420), Topczewie i Perlejewie (przed 1433), Siemiatyczach (przed 1444). Jednocześnie powstają parafie prawosławne: Mielnik (XIII wiek), Siemiatycze (1431).

W związku z sytuacją polityczną i geograficzną na północ od Bugu kształtowało się osadnictwo zróżnicowane etnicznie, społecznie i kulturowo. Wsie polskie zamieszkiwane były przez chłopów i drobną szlachtę mazowiecką (najwięcej było ich na zachodzie), ruskie zaś przez chłopów (najwięcej na Pobużu) i bojarów (głównie wokół dawnych grodów i większych centrów osadniczych). Wsie litewskie znajdowały się głównie nad Narwią. Proces jednoczenia się szlachty i bojarstwa litewsko-ruskiego rozpoczęła unia w Horodle w 1411 roku. W latach 1430-1434 polskie prawodawstwo wprowadzono na Rusi Halicko-Włodzimierskiej; w ziemi mielnickiej i drohickiej prawo polskie dla Mazowszan i Polaków wprowadził natomiast około 1444 r. Kazimierz Jagiellończyk. Po roku 1501, czyli unii mielnickiej i nadaniu prawa polskiego ziemi bielskiej, zintensyfikowały się procesy osadnicze polskiej szlachty w pasie Goniądz, Tykocin, Suraz, Boćki, Drohiczyń i Mordy. Mieszkająca tam szlachta zabiegała o przyłączenie Podlasia do Mazowsza bądź Korony. W 1515 roku cała ziemia drohicka ponownie została objęta prawem polskim. Kiedy w roku 1526 do Korony zostało włączone Mazowsze, stosunki polsko-litewskie zaczęły wymagać natychmiastowej regulacji. Nastąpiło to jednak dopiero podczas unii polsko-litewskiej w 1569 roku. Poprzedziła ją inkorporacja do Korony

województwa podlaskiego, kijowskiego, wołyńskiego i brasławskiego. Równało się to nadaniu tym ziemiom praw koronnych, a wojewodowie podlascy zasiedli w sejmie obok mazowieckich. Po unii w Lublinie w granicach nowego województwa podlaskiego znalazły się okolice Bielska, Wysokiego Mazowieckiego, Drohiczyna, Ciechanowca, ziemie na wschód od Siemiatycz, należące do ziemi mielnickiej. Okolice Nuru, Andrzejewa, Czyżewa, Zaręb i Zuzeli znalazły się natomiast w granicach Mazowsza. Podział ten obowiązywał do III rozbioru Polski. W XVI wieku trwała kolonizacja puszczy litewskich, kierowana głównie przez królową Bonę. W tym czasie powstały miasta królewskie: m.in. Milejczyce i Kleszczele.

Wiek XVI to okres intensywnej organizacji kościoła prawosławnego na Podlasiu. Ważnym ośrodkiem prawosławnego życia religijnego był Brześć, w którym odbywały się doroczne synody biskupie.

W roku 1596 doszło do podpisania unii brzeskiej, która miała znaczenie nie tylko religijne, lecz także polityczne. Była to unia pomiędzy królem Polski Zygmuntem III i hierarchią Kościoła rzymskokatolickiego i częścią biskupów prawosławnych ze wschodnich obszarów Rzeczypospolitej. Uznali oni zwierzchnictwo papieża i dogmaty katolickie. Zachowali natomiast własną liturgię, prawo kanoniczne, hierarchię i kalendarz. Głównym celem unii było oderwanie ludności prawosławnej od wpływów Moskwy oraz stworzenie sojuszu przeciwko islamowi. Przyjęcie unii spotykało się z oporami z obu stron. W XVI wieku umacniało się także osadnictwo Tatarów zamieszkujących Litwę – najbardziej wpływowe rody zrównane zostały w prawach ze szlachtą. Zachowali oni swoje prawa do końca XVI wieku, później jednak zaczęły się prześladowania ludności pochodzenia tatarskiego, co doprowadziło do masowej emigracji do Turcji.

Wiek XVII i zniszczenia wojenne stanowiły poważny problem i punkt zwrotny w historii tej części Podlasia. W 1648 roku przechodziły przez Podlasie wojska Chmielnickiego, Chowańskiego, Rakoczego, następnie wojska szwedzkie i tatarskie. Wyludnione ziemie zaczęto zasiedlać chłopami z Wielkiego Księstwa Litewskiego, zaś udział ludności mazowieckiej w tej akcji osadniczej był niewielki. Doprowadziło to do ukształtowania się zróżnicowanej struktury społecznej. Kolejną cechą Podlasia stała się drobna własność szlachecka – jej ziemie były bardzo rozdrobnione, co przyczyniało się do zacofania gospodarczego regionu. Jednocześnie Podlasie charakteryzowało małe zagęszczenie miast, co również nie wpływało korzystnie na gospodarkę.

Wojny w XVIII wieku pogłębiały jedynie i tak fatalną sytuację regionu. Przyczyniła się do tego zwłaszcza wyprawa wojsk szwedzkich pod dowództwem generała Mayerfelda. Niektóre miasta zostały zniszczone doszczętnie, zakładano więc nowe, głównie prywatne i klasztorne. W wieku

XVIII maksymalny zasięg ludności posługującej się językami wschodniosłowiańskimi oraz wyznającej prawosławie przebiegał na wschód od linii Drohiczyn-Ciechanowiec-Brańsk-Suraż. Nie wykluczało to oczywiście mieszanych obszarów etniczno-kulturowych po obu stronach granicy.

Rozbiory Polski, a zwłaszcza III rozbiór spowodował podział Podlasia między różne organizmy państwowe i w zasadzie zahamował zapoczątkowany w XV wieku proces kształtowania się jednolitego organizmu kulturowego. Granice zaborców były sztuczne, nie uwzględniały dawnych podziałów administracyjnych, kościelnych i etnicznych. Zachodnia część północnego Podlasia weszła w skład państwa pruskiego, gdzie utworzono departament białostocki Prus Nowowschodnich, natomiast wschodnie skrawki znalazły się w zaborze rosyjskim. Na południe od Bugu ulokowali się Austriacy. Po raz pierwszy w historii wytyczono granicę wzdłuż środkowego Bugu, która rozcinała dotychczasowe województwo podlaskie. Po 1809 tereny na południe od Bugu znalazły się w granicach Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego. Tereny te scalały się z ziemią polskimi i odizolowały od Cesarstwa Rosyjskiego. Tereny na północ od Bugu jako obwód białostocki zostały przez Napoleona oddane Rosji. Obwód białostocki został włączony do guberni grodzieńskiej i podzielony na trzy powiaty: sokólski, białostocki i bielski. W granicach utworzonego w 1815 roku Królestwa Polskiego znalazł się niewielki skrawek Podlasia na południe od Bugu.

Na terenie zaboru rosyjskiego zlikwidowano kościół unicki, a jego struktury zastąpiono strukturami cerkiewnymi. Na obszarze włączonym do Królestwa Polskiego główny nacisk rusyfikacyjny położono na obszar nadbużański – czyli fragment południowego Podlasia oraz chełmszczyznę – tutaj również rozpoczęto od walki z kościołem grekokatolickim, bardziej restrykcyjne kroki podjęto jednak dopiero po Powstaniu Styczniowym.

Rok 1905 to ważny rok z punktu widzenia stosunków narodowościowo-religijnych Podlasia. Rząd rosyjski w ramach próby poprawy relacji z kościołem rzymskokatolickim wydał akt tolerancji religijnej, na mocy którego ludność miała prawo swobodnego wyboru wyznania religijnego. Spowodowało to masową konwersję na katolicyzm ludności przymuszonej wcześniej do przyjęcia prawosławia.

Wybuch I wojny światowej w 1914 roku dawał nadzieje na odrodzenie się niepodległej Polski. Stało się to również impulsem do rozbudzenia aspiracji narodowych elit białoruskich i ukraińskich. Po zakończeniu I wojny, zgodnie z oświadczeniami prezydenta USA i rządu rosyjskiego granice nowego państwa polskiego powinny zostać wyznaczone na podstawie rzeczywistych różnic etnicznych, a nie na podstawie stanu sprzed zaborów z 1771 roku. Odmiennego zdania był marszałek Józef Piłsudski, którego głównym celem stało się

przywrócenie granic sprzed 1771 roku. Wytyczenie polskiej granicy wschodniej poprzedziła wojna polsko-bolszewicka. Ostatecznie granicę tę wytyczono w 1921 roku w Rydze. W granicach niepodległej Polski znalazło się znowu całe historyczne Podlasie. Nie przywrócono jednak województwa podlaskiego – obszar regionu został podzielony administracyjnie między dwa województwa – białostockie i lubelskie. Powołane w 1919 roku województwo białostockie objęło Suwalszczyznę, północno-wschodnie Mazowsze, Grodzieńszczyznę oraz praktycznie całe Podlasie na północ od Bugu. Część położona na południe od Bugu weszła w skład woj. lubelskiego.

We wrześniu 1939 roku na obszar Podlasia wkroczyły wojska sowieckie, które stacjonowały tutaj do roku 1941. Ziemie polskie zostały podzielone według granicy z 28 września 1939, która była korektą granicy wyznaczonej w ramach aktu Ribentropp-Mołotow. Środkowy odcinek granicy został przesunięty na wschód z Wisły na Bug. W wyniku tych ustaleń Podlasie ponownie zostało podzielone, z tym że jedynie niewielki obszar dawnego Podlasia przypadł Rzeszy, większość znalazła się w granicach ZSRR. Już jesienią 1939 roku Białostoczczyzna została włączona w skład Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Jednym z następstw tego wydarzenia było przedłużenie do linii Bugu granicy pomiędzy republiką białoruską i ukraińską.

W czerwcu 1941 roku Podlasie znalazło się pod okupacją hitlerowską. Niemcy podsycali wrogość między mieszkańcami Podlasia, głównie za pomocą terroru, rozpowszechniania donosicielstwa oraz akcjami odwetowymi na partyzantach. W wyniku okupacji hitlerowskiej wymordowano niemal całkowicie ludność żydowską, która była dominującym elementem narodowościowym podlaskich miasteczek. Ponowne wkroczenie wojsk sowieckich na Podlasie miało miejsce w 1944 roku. Już w lipcu 1944 roku ustalono granicę polsko-sowiecką – miała ona przebiegać wzdłuż przedwojennej linii Curzona z korektą na obszarze Białostoczczyzny. W wyniku tego podziału całe Podlasie ponownie włączone zostało do Polski. We wrześniu 1944 roku rząd Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej podpisał umowę o repatriacji ludności polskiej z terenów Białorusi oraz ludności białoruskiej z terenów Polski. Podobne umowy podpisały rządy republiki litewskiej i ukraińskiej. We wszystkich tych wypadkach repatriacja miała być dobrowolna, a jej celem stało się utworzenie jednorodnego państwa bez mniejszości etnicznych. Wiązała się jednak z koniecznością określenia narodowości, co w wypadku ziem podlaskich od lat nie było już kwestią ani prostą, ani jednoznaczną. Ludność białoruska zamieszkująca Polskę nie podkreślała swej odrębności narodowej, w związku z czym do roku 1946 z ówczesnego woj. białostockiego wyjechały do Białorusi 10 793 rodziny, które stanowiły zaledwie 20% zamieszkującej ten obszar ludności białoruskiej.

5.2.2. Budynki mieszkalne

Najliczniejszą część dziedzictwa kulturowego każdego regionu stanowią dawne budynki mieszkalne, będące charakterystycznym wyróżnikiem kulturowym. Lokalne osadnictwo, pierwotnie w formie jednodworczych osad lub nieregularnych ulicówek, w wyniku pomiaru włoźnej zostało przekształcone w regularne wsie ulicówki. Ten typ wsi charakteryzuje się wydzieleniem prostokątnej rezy siedzibnej, wyznaczonej przez drogi zagumienne i drogi dojazdowe do pól. Po obu stronach wiejskiej drogi, stanowiącej oś tego prostokąta, lokalizowano zagrody - jednolite pod względem wymiarów i formy przestrzennej. W tym sposobie urządzania wsi, przeprowadzonym w podlaskich królewsczyznach z inicjatywy dworu, nie pozostawiono żadnej swobody w kształtowaniu obejścia.

Podstawowy typem domów na Podlasiu Nadbużańskim są zabudowania nawiązujące do tzw. typu bielsko-hajnowskiego, charakterystycznego na południowej i wschodniej części regionu. Ten typ budownictwa powstał w wyniku dostosowania rozplanowania zabudowy do rezy siedzibnej z czasów wspomnianej pomiaru włoźnej. Budynki musiały być lokowane na długich i wąskich działkach, stąd rozmieszczano je na planie wydłużonych prostokątów, gdzie pod jedną kalenicą mieściła się część mieszkalna (chałupa), a następnie zabudowania gospodarcze. Najstarsze chałupy tego typu miały układ jednotraktowy lub półotraktowy, jeśli skrajne pomieszczenie było podzielone ścianą na dwa. Domy takie były ogrzewane przyściennym tzw. ruskim piecem.

W Nurcu-Stacji i okolicznych wsiach, do II wojny światowej zabudowa mieszkalna w przeważającej części była drewniana. Budynki drewniane, z powodu swojej skromniejszej skali i mniej trwałego budulca, częściej ulegają destrukcji, zarówno tej spowodowanej upływem czasu, jak też eliminacji w procesie przekształcania zabudowy i dostosowywania jej do współczesnych potrzeb mieszkańców. Pomimo tego, we wsiach gminy Nurzec-Stacja zachowały się dosyć liczne przykłady architektury drewnianej z końca XIX i początku XX w. Ich zachowanie jest ważne dla tożsamości mieszkańców oraz przestrzeni publicznej. W gminnej ewidencji zabytków gminy Nurzec-Stacja ujęty jest jeden dom drewniany, obecnie o niemal całkowicie zatartych cechach zabytkowych. Jednakże, jak wspomniano, we wsiach gminy zachowało się wiele przykładów tradycyjnego budownictwa drewnianego, konserwowanego w prawidłowy sposób przez właścicieli/użytkowników. Wynika to z coraz większej świadomości wartości oryginalnego, dawnego stylu budownictwa oraz wykorzystywania tych obiektów na potrzeby biznesu, przede wszystkim agroturystyki. Turyści zaś, odwiedzając region, chcą mieć do czynienia z tradycyjną architekturą.

5.2.4. Budynki użyteczności publicznej

Przez budynki użyteczności publicznej należy rozumieć obiekty przeznaczone na potrzeby administracyjne, wymiary sprawiedliwości, kultury, oświaty, nauki, wychowania, opieki zdrowotnej, obsługi finansowej, handlu, gastronomii i usług. W tej kategorii gmina Nurzec-Stacja nie posiada obiektów zabytkowych.

5.2.3. Obiekty sakralne

Do obiektów sakralnych zaliczane są wszelkie budowle służące kultowi religijnemu. Są to świątynie różnych wyznań, kaplice, w tym cmentarne oraz krzyże i kapliczki przydrożne. Głównymi obiektami sakralnymi w krajobrazie kulturowym gminy Nurzec-Stacja są: zespół klasztorny na Grabarce, cerkwie i kapliczka w Telatyczach oraz cerkiew w Żerczycach.

Cerkiew na Grabarce jest największym prawosławnym sanktuarium w Polsce. Zespół ma przede wszystkim wartość historyczną, ponieważ XVIII-wieczna drewniana cerkiew pw.

Przemienienia Pańskiego spłonęła w 1990 r., a XX-wieczna cerkiew refektarzowa została gruntownie przebudowana w latach 2011-2015 r.

Udokumentowane początki kultu na uroczysku Sumieńszczyzna (zwanym również Moszczoną lub Trościeńcem), jak pierwotnie nazywano to miejsce, wiążą się z epidemią cholery w 1710 roku. Wówczas rozpoczęły się masowe pielgrzymki do leżącego u podnóża góry źródła, którego woda miała moc uzdrawiania. Między 1710 a 1717 r. wybudowano na wzgórzu unicką kaplicę, a w 1789 r. wystawiono na jej miejscu orientowaną drewnianą cerkiew. W 1839 r. po kasacie unii, przeszła ona na własność duchowieństwa prawosławnego. W latach 1884-1895 przeprowadzono gruntowny remont cerkwi i powiększono jej nawę od strony zach. W okresie międzywojennym służyła ona jako sanktuarium i cerkiew cmentarna. W 1947 r. powstał przy cerkwi żeński klasztor prawosławny pw. św. Marty i Marii, a dwa lata później powołano przy niej samodzielną parafię. W latach 1950-1956 stanęła na wzgórzu tzw. cerkiew „trapezna”, czyli refektarzowa, mieszcząca kaplicę pw. Ikony Matki Bożej „Radość Wszystkich Strapionych” i cele dla mniszek. W 1990 r. cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego została podpalona. Odbudowano ją już jako murowaną w latach 1990-1998. W 2015 r. ukończono remont cerkwi refektarzowej, w wyniku którego budynek został całkowicie rozebrany i odbudowany w innej formie z nowego materiału.

Grabarka, cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego

Zespół usytuowany jest na zalesionym wzgórzu ok. 1 km na pd.-wsch. od wsi Grabarka. U podnóża góry znajduje się kapliczka nad źródłem. Wokół cerkwi ustawione są setki drewnianych krzyży wotywnych, przyniesionych przez pielgrzymów. Na pd. od cerkwi położona jest drewniana kaplica (tzw. cerkiew „trapezna”) pw. Ikony Matki Bożej „Radość Wszystkich Strapionych”, całkowicie przebudowana w 2015 r., będąca pierwotnie siedzibą żeńskiego zakonu św. Marty i Marii. Pomiędzy cerkiewiami stoi parterowy drewniany budynek (d. dom pielgrzyma), ob. mieszczący sklepik z pamiątkami. W wsch. części założenia zlokalizowany został cmentarz grzebalny, służący miejscowej ludności i zakonnicom, na którym zachowały się drewniane i kamienne krzyże z 2. poł. XIX i pocz. XX wieku. W części pd.-wsch. wzgórza usytuowane są współczesne murowane budynki: klasztor, plebania i dom gościnny. Święta Góra otoczona jest u podnóża kamiennym murem ukończonym w 2001 roku.

Grabarka, krzyże wokół cerkwi pozostawione przez pielgrzymów

Grabarka, studnia-kapliczka u podnóża wzgórza klasztornego

Pierwsze pisemne wzmianki o cerkwi prawosławnej w Telatyczach pochodzą z 1629. Z zachowanego opisu świątyni z 1725 wynika, że było ona wówczas w złym stanie. Dalsze losy tej cerkwi nie są znane. O istnieniu parafii świadczą natomiast księgi metrykalne z lat 1777–1801. Nowa cerkiew powstała prawdopodobnie w latach 1799–1802.

W 1847 wspólnota miała 978 wiernych. W 1864 przy parafii powstało bractwo. W 1865 wyremontowano cerkiew parafialną, a w 1867 wzniesiono świątynię cmentarną. W 1870 otwarto szkołę przycerkiewną, a kilkanaście lat później – szkołę gramoty, a także szkołę ludową w Siemichoczach. W 1878 parafia telatycka liczyła już 1095 osób.

Na początku XX wieku w pobliskim Anusinie wzniesiono nową cerkiew parafialną pod wezwaniem Świętych Kosmy i Damiana (poprzednie świątynie nosiły wezwanie Wniebowstąpienia Pańskiego), konsekrowaną 22 października 1903. Parafia w owym czasie należała do dekanatu wysokolitewskiego eparchii grodzieńsko-brzeskiej Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego i liczyła ponad 1600 wiernych. Działalność parafii przerwała I wojna światowa i udanie się większości parafian w głąb Rosji. W latach 1918–1920 ludność zaczęła powracać z bieżeństwa. Parafia w Telatyczach zyskała status etatowej i została włączona do diecezji pińsko-poleskiej Polskiego Autokefalicznego kościoła Prawosławnego. W 1938 wzniesiono nową cerkiew cmentarną pod wezwaniem Ścięcia Głowy św. Jana Chrzciciela (na granicy ze wsią Werpól). Po II wojnie światowej parafię włączono do dekanatu siemiatyckiego diecezji warszawsko-bielskiej. W 1949 wspólnota liczyła 2050 wyznawców. W latach 60. cerkiew Świętych Kosmy i Damiana ogrodzono, a także zmodernizowano budynki parafialne. W 1970 wyremontowano cerkiew cmentarną. Sam cmentarz (o powierzchni ok. 2 ha) władze państwowe zawłaszczyły na nekropolię komunalną, jednak w 1995 został odzyskany wyłącznie na potrzeby parafii. W latach 70. XX w. cerkiew parafialną zelektryfikowano oraz wymieniono pokrycie dachu, natomiast w latach 1992–1995 gruntownie wyremontowano wnętrze świątyni. W latach 1999–2001 zbudowano nowy dom parafialny. W pierwszych latach XXI w. ogrodzono plebanię, odmalowano wnętrze cerkwi i wymieniono w niej instalację elektryczną, wyremontowano ogrodzenie wokół cerkwi, posesję wyłożono kostką brukową i wzniesiono kapliczkę do poświęcenia wody. W 2009 wyremontowano wnętrze kaplicy cmentarnej. W 2011 odnowiono elewację cerkwi, zmieniając kolor z zielonego na brązowy.

Telatycze, cerkiew pw. Świętych Kosmy i Damiana

Telatycze, cerkiew cmentarna pw. Ścięcia Głowy św. Jana Chrzciciela

Kapliczka pw. św. Andrzeja Boboli w Telatyczach (Anusinie) położona jest w lesie przy drodze prowadzącej z Siemichocz do Anusina (Telatycz). Historia Telatycz sięga XV wieku. Już wtedy musiała istnieć tam posiadłość ziemska, gdyż w 1502 r. król Aleksander Jagiellończyk nadał jedną połowę miejscowości swemu dworzaninowi Lewszy, drugą zaś innym dworzanom: Hrydii i Tyszy Bukowskiemu. W kilka lat później oba nadania potwierdził potomkom obdarowanych król Zygmunt Stary. W obu częściach dóbr założono folwarki, powstała też szlachecka wieś Telatycze, która stała się gniazdem rodu Telatyckich herbu Belina. W XVII w. Telatycze należały do rozległego kompleksu dóbr sapieżyńskich z centrum w Wysokiem. W 1764 r. Ludwika Telatycka wniosła Telatycze jako posag Janowi Rawiczowi Witanowskiemu z pobliskich Klukowicz. W kolejnych latach folwarki zmieniały właścicieli. W 1790 r. dobra telatyckie, obejmujące dwa folwarki oraz wsie Telatycze, Wierzchopol (obecnie Werpól) Stołbce i Siemichocze, ponownie weszły w skład „hrabstwa Wysockiego” Sapiehów.

Telatycze (Anusin), kaplica pw. św. Andrzeja Boboli

W 2. połowie XIX wieku właścicielką dóbr Wysockich, a wraz z nimi Telatycz, została córka Ksawerego Sapięhy – hrabina Maria Potocka. To właśnie ona była fundatorką kaplicy. Hrabina wystawiła ją jako wotum, aby zahamować pomór bydła w swych majątkach. Obecnie znajdują

się w niej zarówno prawosławne ikony, jak i katolickie krzyże. Od wielu lat kaplica jest miejscem modlitwy odwiedzanym przez wiernych obu wyznań.

5.2.5. Zespoły dworsko-folwarczno-parkowe

Zespoły dworsko-folwarczno-parkowe są nieodłącznym elementem krajobrazu kulturowego Podlasia Nadbużańskiego, wynikającym z historii zasiedlania tego terenu. Na obszarze gminy Nurzec-Stacja najlepiej zachowanym tego typu zespołem jest założenie w Klukowiczach. Klukowicze powstały w 2. połowie XV w. jako jeden z folwarków wchodzących w skład dóbr ziemskich, które Kazimierz Jagiellończyk nadał bojarowi Turowi. W 1499 r. wnukowie Tura (po jego córce) Kornię i Iwaszko Andrzejkowicze uzyskali potwierdzenie prawa własności nadanych dziadowi ziem. W XVI w. doszło do podziału włości i Klukowicze stały się centrum odrębnych dóbr ziemskich. W 1567 r. ich właścicielem był Awram Bukraba. Od nazw posiadanych siedzib Bukrabowie przyjęli nazwiska Klukowieckich lub Nurzeckich. Zapewne w latach 20. XVII w. Klukowicze przeszły w ręce Kochlewskich. Posiadał je Piotr Kochlewski, sędzia ziemski bielski, aktywny działacz polityczny i kalwiński (zm. w 1646 r.). Pierwotna skromna siedziba została przez zamożny ród Kochlewskich rozbudowana i nadano jej regularny, barokowy układ. Ogrody sąsiadujące z dworem zajmowały północno-wschodnią część założenia i ograniczone były od zachodu drogą wiodącą do wsi, zaś od północy ograniczała je rzeka. Przy drodze do wsi, na południe od dworu, mieściły się zabudowania gospodarcze. Główne, związane z dworem, prostokątne wnętrza ogrodowe otoczone zostało z trzech stron drogami i alejami lipowymi. Oś dworu podkreślała osobna aleja przecinająca ogród. Po śmierci Piotra Kochlewskiego w 1647 r. doszło do podziału dóbr klukowickonurzeckich i Klukowicze stały się centrum samodzielnego majątku. Po 1647 r. posiadała je jedna z córek Piotra Kochlewskiego. W 1690 r. wzmiankowana jest „pani Narraienska”, ale brak bliższych danych o właścicielach majątności. 21 stycznia 1737 r. wzmiankowana była jako właścicielka Klukowicz Teofila Kowalewska, podstolina braclawska. Niewykluczone, że w 2. połowie XVII w. dobra klukowickie przez pewien czas należały do Sapiehów z Minkowic.

Na kanwie regularnego układu siedziby klukowickiej rozwinęła się w 2. połowie XVII w. i w wieku XVIII kompozycja dużo większa, która objęła znaczne tereny położone na zachód od drogi do wsi. Rozwój założenia przerywały jednak częste wojny i zmiany przynależności terytorialnej, przynoszące okresy dewastacji kompozycji, co jednak z drugiej strony ułatwiało wprowadzanie przekształceń i przystosowywanie siedziby do nowych potrzeb. W okresie rozbiorów Klukowicze znalazły się na terenie zaboru rosyjskiego. Po powstaniu 1863 r. zostały prawdopodobnie skonfiskowane, a następnie nadane majorowi Edwardowi Minkelde,

który dokonał renowacji podupadłej wówczas siedziby. Prace rozpoczął od wzniesienia nowego drewnianego dworu w zachodniej części założenia, na południe od głównej osi kompozycji. Na osi nowego dworu, równoległe do głównej osi kompozycji założenia posadzony został szpaler świerkowy. Dokonano też nowych nasadzeń ozdobnych w innych częściach założenia i uzupełniono drzewostan istniejących już alei i szpalerów. Na początku XX . powstał także na zachód od dworu kompleks nowych, kamiennych zabudowań gospodarczych. Zbudowano tam

w 1903 r. maślarnię, w 1908 r. spichlerz, a w 1908 r. oborę. Oprócz nich istniały też drewniana stodoła, drewniana koniusznia, murowana stajnia i trzy dwurodzinne drewniane czworaki. Wzniesiony po 1876 r. dwór spalił się już przed 1910 r. Budowniczym kolejnego dworu był nowy właściciel – dotychczasowy zarządca majątku – Krzysztof Jakimowicz Atup, który odkupił Klukowicze od Edwarda Minkelde w 1910 r.

Drewniany dwór Atupa, budynek na planie litery „L”, z dwoma ganeczkami i podcieniami wspartymi na trzech kolumnach, oraz z boniowanymi narożnikami, wzniesiony został przed 1914 r. na północ od części gospodarczej i od głównej osi kompozycji. Ustawiono go frontem na południe, a teren dawnych sadów położony na północ od dworu przekomponowano urządzając tam niewielki park ograniczony od północy rzeką. Po wywiezieniu Krzysztofa Atupa wraz z żoną i dziećmi w głąb Rosji w 1939 r. siedziba dworska w Klukowiczach uległa znacznej dewastacji. Do 1941 r. majątkiem zarządzał Komitet Fornalski. W latach 1941-1944 Klukowicze podlegały zarządowi niemieckiemu. Po wojnie część gruntów majątku rozparcelowano, a pozostałą część i siedlisko dworskie przekazano Gminnej Spółdzielni w Klukowiczach, która gospodarowała tam do 1968 r. Następnie przejęła założenie Rolnicza Spółdzielnia „Przyjaźń” w Klukowiczach, pozostająca użytkownikiem założenia jeszcze w latach 80. XX w. Obecnie, pozostałości założenia dworsko-folwarczno-parkowego w Klukowiczach są własnością osoby prywatnej.

Kompozycja obiektu, mocno zniszczona w latach 1939-1941, została później wydatnie przekształcona przez kolejnych użytkowników, którzy wzniesli tu wiele budynków, ogrodzeń i silosów, a także przeprowadzili kilka nowych dróg. Pozostawione bez opieki ogrody nadal niszczały, park zarósł samosiewami, wiele drzew z alei i szpalerów wycięto, wiele też uschło na skutek złej gospodarki gnojowicą zalewającą tereny ogrodowe. Zlikwidowano także duże połączenie sadów.

Pozostałości zabytkowego założenia dworsko-folwarczno-parkowego w Klukowiczach obejmują obecnie dwór, maślarnię, dwie obory, spichlerz i park dworski.

Klukowicze, drewniany dwór w zespole dworsko-folwarczno-parkowym

Klukowicze, murowany spichlerz w zespole dworsko-folwarczno-parkowym

Poza opisanym zespołem dworsko-folwarczno-parkowym w Klukowiczach, relikdami analogicznych założeń są parki dworskie w Nurczyku, Nurcu i Zabłociu. Ich stan jest jednak bardzo zły, pozostałościami po nich jest obecnie nieliczny starodrzew.

5.2.6. Zabytki techniki i przemysłowe

Charakterystycznym elementem zabytkowego krajobrazu są zespoły i budynki przemysłowe. Nurzec-Stacja i okolice nie miały rozwiniętego przemysłu, stąd nie ma tu wielu zachowanych tego typu zabytkowych obiektów. W samym Nurcu-Stacja w doskonałym stanie i na bieżąco remontowane znajdują się dwa zabytki kolejnictwa: budynek dworca kolejowego oraz kolejowa wieża ciśnień.

Dworzec kolejowy zbudowany został w 1906 roku przy linii kolejowej siedleckowołkowyskiej. Linia została poprowadzona poza głównymi miastami regionu, takimi jak Siemiatycze, czy Milejczyce (straciły prawa miejskie). Ponoć była to zemsta władz carskich za udział ludności w Powstaniu Styczniowym. W przeszłości linia stanowiła jeden z odcinków na strategicznej linii kolejowej Bołogoje-Połock-Siedlce, którą zbudowano w latach 1903-1906.

Budynek dworca jest murowany z cegły, otynkowany. Posadowiony na cokole z ciosów kamiennych, rozmieszczony na planie prostokąta z ryzalitami środkowymi w ścianach wzdłużnych. Otwory okienne i drzwiowe zamknięte łukiem pełnym. Osie wydzielone pilastrami z gładkimi trzonami. Ściany obiega profilowany gzyms cokołowy, gzyms kordonowy znajdujący się nad łukami otworów i wydatny, uskokowy gzyms wieńczący. Pomiędzy oknami płaski gzyms dzielący pilastry i okna. Elewacje wzdłużne z trójosiowymi środkowymi ryzalitami. W ścianie południowej ryzalit z drzwi wejściowymi w skrajnych osiach, a w osi środkowej blenda powtarzająca kształt okien. W ryzalicie północnym trzy okna, wejście poza ryzalitem w czwartej osi. Elewacja wschodnia z analogicznymi podziałami, dwuosiowa, z dwoma blendami powtarzającymi kształt okien. Elewacja zachodnia analogiczna, dwuosiowa z drzwiami wejściowymi i blendą. Ryzality zwieńczone w połąci dachu attyką mieszczącą w centrum okulus i zwieńczona wydatnym gzymsem, połączona metalową balustradą z narożną częścią ściany ogniowej. Ściany szczytowe również zwieńczone attyką mieszczącą w centrum okulus i zwieńczoną wydatnym gzymsem. Budynek przykryty dachem czterospadowym z blachy ocynkowanej malowanej na brązowo. Na dachu dwa mury ogniowe wyznaczające część środkową budynku.

Nurzec-Stacja, budynek dworca kolejowego

Nurzec-Stacja, kolejowa wieża ciśnień

Wieżę ciśnień zbudowano na początku XX wieku. Jest to budowla murowana z czerwonej cegły, na zaprawie. Budynek na planie koła z dolną partią boniowaną poziomymi pasami.

Otwory okienne zwieńczone ozdobnym łukiem wspierającym z kluczem. W połowie wysokości okien biegnie płaski gzyms kordonowy. Drzwi zamknięte analogicznie jak okna. Pierwsza kondygnacja rozdzielona od pozostałych płaskim gzymsem kordonowym. W drugiej kondygnacji małe okienka zamknięte łukami pełnymi z łukiem wspierającym nad nimi duże okna analogiczne jak w pierwszej kondygnacji z podokiennikami. Powyżej okien drewniana nadstawka z desek ułożonych pionowo. Wieża nakryta dachem wielopołaciowym z blachy z pozostałościami ozdobnych wiatrownic. Dach dodatkowo zwieńczony drewnianą latarnią z analogicznym dachem jak nad częścią główną.

Obie budowle – dworzec kolejowy oraz wieża ciśnień, przeszły w ostatnich latach gruntową renowację i są obecnie ozdobą miejscowości Nurzec-Stacja.

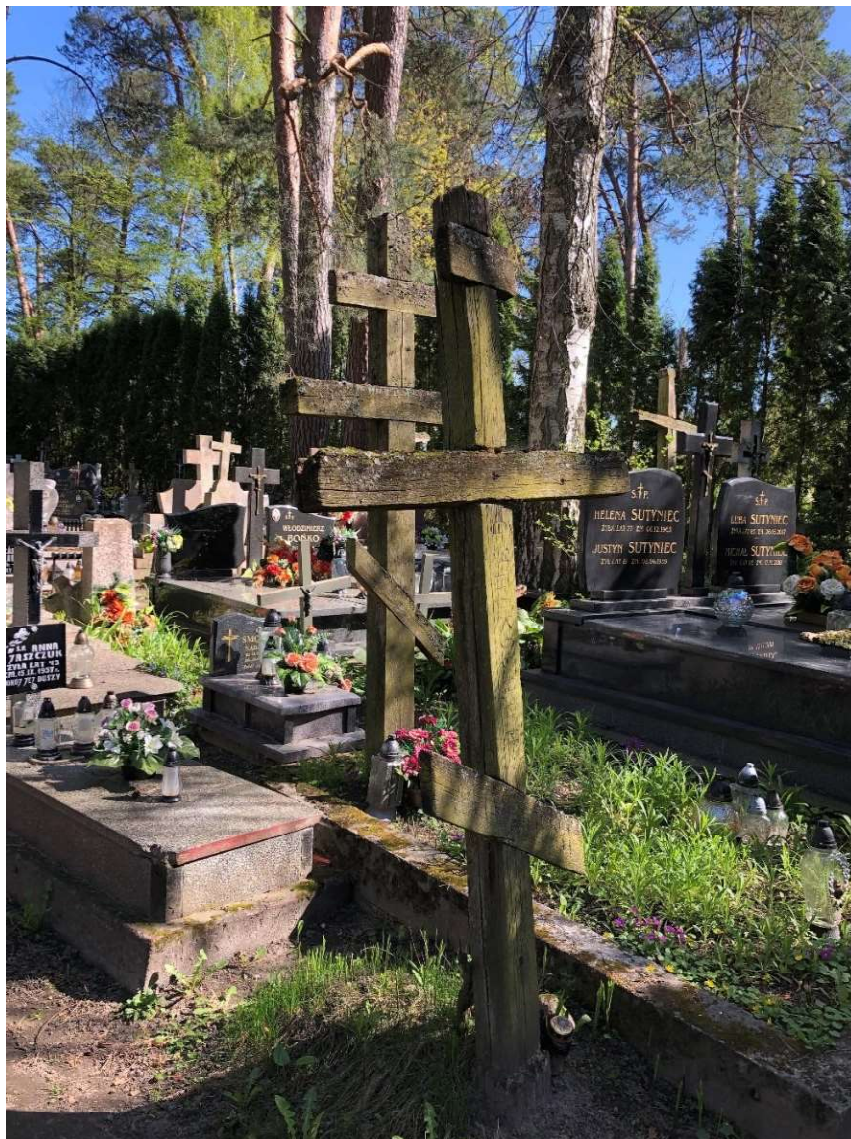
Zabytkiem związanym z rozwojem kolejnictwa jest także dróżniczówka w Zalesiu. Jest to niewielki, drewniany budynek, ze snycerskim zdobieniem ścian, nawiązującym do wystroju budynków mieszkalnych.

Zalesie, dróżniczówka

5.2.6. Zabytkowe cmentarze

Na obszarze gminy Nurzec-Stacja znajduje się obecnie siedem cmentarzy objętych ochroną: cztery parafialne (Grabarka, Nurzec-Stacja, Telatycze i Żerczyce), dwa przycerkiewne (Telatycze i Żerczyce) oraz jeden cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej (Siemichocze). Poza wymienionymi, na terenie gminy znajduje się dotychczas niedookreślona liczba niezewidencjonowanych jak dotąd cmentarzy wiejskich (mogiłek, mahiłek) oraz kilkanaście cmentarzy wojennych.

Grabarka, drewniane krzyże nagrobne na cmentarzu parafii prawosławnej pw. Przemienienia Pańskiego

Wszystkie cmentarze zabytkowe objęte opieką prawną są na ogół w dobrym stanie, choć na cmentarzach parafialnych, szczególnie w Nurcu-Stacji, należałoby zwrócić większą uwagę na zachowywanie, np. w formie lapidarium, dawnych znaków grobowych.

Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej w Siemichoczach, zwany Szwedzką Górą, jest w latach 2024-2025 objęty programem kompleksowej renowacji poprzedzonej badaniami historycznymi i archeologicznymi, których celem jest przywrócenie mu dawnego wystroju, przez co wzrośnie jego ranga, jako jednego z najbardziej zadbanych obiektów zabytkowych gminy Nurzec-Stacja.

5.2.7. Zabytki ruchome oraz zabytki w zbiorach muzealnych

W świetle obowiązujących przepisów zabytek ruchomy to przedmiot, jego części lub zespół, będący dziełem człowieka lub związany z jego działalnością i stanowiący świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Do rejestru zabytków zabytek ruchomy wpisuje się na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Centralną ewidencją zabytków ruchomych prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie. Wykaz zabytków objętych wpisem do rejestru zabytków ruchomych województwa podlaskiego z terenu gminy Nurzec-Stacja dostępny jest w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Białymstoku. Tą formą ochrony objęte są przede wszystkim zabytki sztuki sakralnej zgromadzone w świątyniach. Ze względów bezpieczeństwa, szczegółowe wykazy zabytków ruchomych znajdujących się na terenie gminy mogą być udostępniane jedynie osobom upoważnionym.

Na terenie gminy Nurzec-Stacja nie ma jednostek muzealnych wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów, w których byłyby gromadzone, rejestrowane, konserwowane i przechowywane oraz udostępniane publiczności zabytki ruchome.

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”.

Podziału zabytków archeologicznych (stanowisk archeologicznych) można dokonywać stosując różne kryteria, takie jak chronologia bądź funkcja. Z uwagi na problemy ochrony konserwatorskiej oraz wszelkiego rodzaju zagrożenia należy stosować podział na:

- stanowiska płaskie (cmentarzyska, osady, obozowiska) – jest to najtrudniejsza grupa stanowisk jeżeli chodzi o ich ochronę z uwagi chociażby na miejsce ich zalegania – przeważnie na obszarach podlegających różnym działaniom inwestycyjnym oraz działalności rolniczej;
- stanowiska o własnej formie terenowej (grodziska, strażnice, wały, kurhany, kopce). Są one przeważnie dobrze widoczne w terenie i znane lokalnym społecznościom. Mimo to również ten rodzaj stanowisk podlega działaniom destrukcyjnym;
- nawarstwienia kulturowe w obrębie starych miast, układów urbanistycznych i ruralistycznych. Województwo podlaskie, jeżeli chodzi o formy zagrożenia jak też ich intensyfikację, nie odbiega w sposób zasadniczy od innych regionów. Oprócz naturalnej erozji podłoża glebowego, będącej czynnikiem praktycznie niezależnym od człowieka, występują zagrożenia, których człowiek jest głównym inicjatorem i jednocześnie sprawcą, a do których z pewnością należą: erozja i niszczenie stanowisk na skutek głębokiej orki na terenach rolniczych; działania inwestycyjne związane z budową i rozbudową współczesnej infrastruktury (systematyczne poszerzanie zabudowy zarówno w obrębie przestrzeni miejskich, jak też i wiejskich, budowa i modernizacja dróg, rozwój przemysłu i turystyki); coraz intensywniejszy i zakrojony na szeroką skalę proces nielegalnych poszukiwań z użyciem wykrywaczy metalu, często o charakterze komercyjnym i kolekcjonerskim, powodujący w wielu wypadkach całkowite zniszczenia stanowisk do tej pory niezagrażonych; coraz intensywniejsza eksploatacja surowców naturalnych (żwiru, piasku, itp.), w niektórych przypadkach przebiegająca w sposób nielegalny.

Na terenie gminy Nurzec-Stacja znajdują się 84 rozpoznane dotychczas stanowiska archeologiczne (por. aneks 3). Jedno z nich – grodzisko w Klukowiczach, st. 1 objęte jest ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków archeologicznych (C-21 z 10.11.1970 r.). Największa liczba zidentyfikowanych na terenie gminy śladów osadnictwa jest datowana na wczesne średniowiecze, późne średniowiecze i okres nowożytny oraz okres nowożytny. Mniej stanowisk, co wynika z dostępności terenu objętego prospekcją w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski jest datowanych na starsze okresy, epokę kamienia oraz epokę brązu. Ze względu na fakt, iż badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski objęły obszar gminy Nurzec-Stacja częściowo jeszcze w latach 80. i 90. XX w., przy innej niż obecnie metodyce i możliwości stosowania metod nieinwazyjnych, ich wyniki nie mogą być podstawą do analiz osadniczych. Badania te powinny zostać powtórzone.

Grodzisko w Klukowiczach, st. 1

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest jedną z podstaw kształtowania tożsamości społeczeństwa, społeczności regionalnych i lokalnych oraz jednostek. Przetwanie dziedzictwa niematerialnego jest warunkiem zachowania zróżnicowania kulturowego, szczególnie we współczesnym, globalizującym się państwie. Wartość niematerialnego dziedzictwa kulturowego dostrzeżona została przez UNESCO, które w 2003 r. uchwaliło Konwencję w sprawie ochrony tego dziedzictwa, opracowując jednocześnie jego spójną definicję: *„Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne*

z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, w rozumieniu Konwencji UNESCO, przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- b) sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Wyodrębnione przez UNESCO dziedziny zostały po wejściu w życie Konwencji w naszym kraju w dniu 16 sierpnia 2011 r. przeformułowane przez Działający przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego Zespół ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego definiując polskie dziedzictwo niematerialne jako:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- praktyki społeczno-kulturowe,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Głównym składnikiem niematerialnego dziedzictwa kulturowego są przekazane nam przez przeszłe pokolenia nieuchwytnie przejawy tego, co tworzy naszą grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Do zjawisk tych należą praktyki, wiedza, wyobrażenia, idee i wartości, umiejętności, przekazy, ale też związane z nimi przedmioty czy też miejsca. Wiedza na ten temat została nam przekazana przez naszych dziadków, rodziców, w szkole, w trakcie świąt i uroczystości.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest z jednej strony tradycyjne, z drugiej zaś współczesne i żywe, stanowiąc konglomerat odziedziczonych tradycji przeszłości, ale także współcześnie, twórczo przekształcanych praktyk, w których uczestniczymy jako przedstawiciele różnych grup społecznych i kulturowych. Zjawiska niematerialnego dziedzictwa kulturowego ewoluują w odpowiedzi na zmieniające się otoczenie stanowiąc ogniwo łączące naszą teraźniejszość z przeszłością naszych przodków i przyszłością naszych dzieci. Tak długo jak w żywych, zmieniających się przejawach dziedzictwa niematerialnego pozostanie ten sam rdzeń znaczeniowy kodujący nasz system wartości tak długo przetrwa nasza tożsamość.

Na terenie gminy Nurzec-Stacja podtrzymywaniem i upowszechnianiem wiedzy o niematerialnym dziedzictwie gminy i regionu zajmują się gminnej instytucje kultury – Gminny Ośrodek Upowszechniania Kultury oraz bibliotek, a także organizacje pozarządowe, przede wszystkim Koła Gospodyń Wiejskich. Co prawda, przeważający nacisk w działalności w/w jednostek jest kładziony na nieodległą historię (rocznice, postaci i wydarzenia związane z II wojną światową i powstaniem) niż na dziedzictwo kultury tradycyjnej, i proporcje te należałoby skorygować.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Formami ochrony zabytków w Polsce są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
  - 1 a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Obejmowanie ochroną prawną obiektów zabytkowych poprzez wpis do rejestru zabytków reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przy czym zgodnie z art. 140 oraz 142 w/w ustawy zachowują swoją ważność decyzje wydane na mocy przepisów obowiązujących przed 2003 rokiem, to jest rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami oraz ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach. Procedurę w sprawie wpisu do rejestru zabytków, jak każdą inną sferę działania WUOZ, określają przepisy ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego.

Zgodnie z art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, bądź użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W przypadku współwłasności jako załącznik do wniosku wymagana jest pisemna zgoda wszystkich właścicieli wyrażona w przedmiotowej sprawie, decyduje to uznaniu jego skuteczności. Na podstawie art. 9 ust.

2 ustawy do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru.

Wpisu otoczenia (nie będącego używając obrazowego określenia - zabytkiem samym w sobie) dokonuje się w celu umożliwienia skutecznej ochrony wartości widokowych zabytkowych obiektów oraz ich ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Bezwzględnie zgody właściciela wymaga wpisanie do rejestru zabytku ruchomego (art. 10 ust. 1). Jednakże, w myśl art. 10 ust. 2 ustawy wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Prawo do zgłaszania wniosku o wpis do rejestru zabytków mają także organizacje społeczne zajmujące się statutowo ochroną dziedzictwa i środowiska kulturowego. Jedyne w przypadku uznania wniosku za uzasadniony organ administracji publicznej wszczyna postępowanie z urzędu (art. 31 KPA).

W postępowaniu stroną jest każdy (osoba fizyczna i prawna), czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek (art. 28 KPA). Jako dowód w postępowaniu należy dopuścić wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne z prawem. W szczególności dowodem mogą być dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych oraz w odniesieniu do zabytków przede wszystkim - oględziny (art. 75 KPA). W przypadku braku wniesienia odwołania od decyzji (a zatem na podstawie ostatecznej i wykonalnej decyzji) dokonywany jest wpis do księgi rejestru zabytków. Rejestr prowadzony jest w formie odrębnych ksiąg, oznaczonych literami: A - dla zabytków nieruchomości, B - dla zabytków ruchomych, C - dla zabytków archeologicznych (ten ostatni dopiero od 2000 r.). Wpis do rejestru zabytków jest trwałą zmianą w charakterze nieruchomości, rodzącą określone prawa i obowiązki (por. art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), z tego też względu powinien on być ujawniany również w katastrze nieruchomości oraz w księdze wieczystej. Czynność ta dokonywana jest na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków (zgodnie z art. 9 ust. 4 i 5 ustawy).

Artykuł 6 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa co może być przedmiotem ochrony, ale nie zawiera katalogu obiektów, które mogą być wpisane do rejestru zabytków. Jest to wyliczenie przykładowe, a zawarte w tym artykule stwierdzenie w szczególności wskazuje wyraźnie na możliwość rozszerzającej interpretacji. Oznacza to, że przedmiotem wpisu może być każdy obiekt, istniejący w jakiegokolwiek formie fizycznie postrzegalnej. Nie można więc wpisać rzeczy, których istnienie jest przypuszczalne lub prawdopodobne, ale nie udowodnione, uwaga ta ma zasadnicze znaczenie dla postępowania w sprawie wpisu obiektów archeologicznych tzw. warstw kulturowych przed ich ujawnieniem

w drodze wykopalisk. W myśl ust 2 w/w art. obowiązującej ustawy do rejestru zabytków ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nawy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. Definicję legalną zabytku zawiera art. 3 pkt. 1 ustawy. Mówi ona, iż zabytek to ruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Powyżej cytowana definicja zawiera nieostre pojęcie wartości. Na rozumienie, iż musi to być wartość szczególna (ponadprzeciętna) wskazuje konieczność przedłożenia interesu społecznego nad - prawnie równorzędny - interes strony. Ustawa nie normuje również w sposób wystarczający pojęcia minionej epoki, którą potocznie wydaje się być wszystko co wydarzyło się przed naszym urodzeniem, a ściślej urodzeniem najstarszego żyjącego człowieka. Pomocna w tym przypadku jest definicja encyklopedyczna epoki mówiąca, iż terminem tym określa się okres obejmujący pewne stadium procesu dziejowego, związany z panowaniem określonych stosunków politycznych, gospodarczych, społecznych lub kulturalnych (Encyklopedia Powszechna, 1995). Zatem obecnie mamy możliwość uznania za zabytek obiekty powstałe do okresu socrealizmu włącznie. W odniesieniu do zabytków ruchomych, komentując art. 51 ustawy (ustalający potencjalnie rejestrowy wiek dla zabytku na nie mniej niż 50 lat dla obiektu techniki, a ściślej środka transportu i 50 - 150 lat dla pozostałych zabytków ruchomych) stwierdzić należy, iż w zasadzie nie dokonuje on przesunięcia granicy czasowej, stanowi jedynie w przypadku zaistnienia ściśle określonych okoliczności wymienionych w kolejnych punktach przepisu o braku konieczności uzyskania pozwolenia na wywóz za granicę dla niektórych obiektów zabytkowych lub posiadających cechy zabytku, a także nie zabytkowych lecz będących dobrami kultury współczesnej.

W gminie Nurzec-Stacja, ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków objętych jest 18 obiektów zabytkowych nieruchomych (por. aneks 1). Pod względem funkcji, są to dwie główne grupy obiektów: sakralne (pojedynczo oraz w zespołach) oraz zespół dworsko-folwarcznoparkowy w Klukowiczach. W Nurcu-Stacji tą formą ochrony objęte są zabytki kolejnictwa, z którymi wiąże się geneza miejscowości.

Drugą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest uznanie za pomnik historii. Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury i narodu polskiego. Uznanie za pomnik historii ustanawiane jest przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Treść

rozporządzenie powinna zawierać omówienie szczególnych cech zabytku świadczących o jego najwyższej wartości, określać jego granice oraz zawierać mapę z lokalizacją i otoczeniem.

Pomniki historii ustanawiane są w Polsce od 1994 r. Do dzisiaj status ten otrzymało 125 obiektów zabytkowych. Lista ta powiększana jest sukcesywnie z roku na rok. Za pomnik historii mogą zostać uznane różne kategorie obiektów zabytkowych takie jak obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Na terenie gminy Nurzec-Stacja nie ma jak dotąd obiektów uznanych za pomnik historii.

Trzecią formą ochrony prawnej zabytków w Polsce jest ustanowienie parku kulturowego. Zgodnie z brzmieniem przepisu artykułu 3 pkt. 14 i 16 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Powszechnie wiadomym jest, że wszelkie dzieła człowieka „dzieją się” na tle uwarunkowań przyrodniczych, bądź wyraźnie widocznych w przypadku krajobrazu otwartego czy wiejskiego – poza miastami i osadami, bądź występujących jako „elementy” w przypadku krajobrazu miasteczek czy miast. Ta zależność tworzy integralną strukturę przestrzenną, na którą składają się: płaszczyzny (lasy, łąki, grunty orne, zbiorniki wodne), ciągi (rzeki, strumienie, drogi, granice), i punkty (obiekty kulturowe i przyrodnicze). Stąd też park kulturowy jest formą ochrony obejmującą określony obszar krajobrazu kulturowego oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Park kulturowy jest powoływany przez radę gminy / miasta po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Parki obejmujące obszary kilku gmin mogą być ustanawiane wspólnie przez gminy bądź związek gmin. W uchwale powołującej park kulturowy zawiera się nazwę parku, sposób ochrony dziedzictwa kulturowego oraz opisuje zakazy i ograniczenia związane z prowadzeniem robót budowlanych, różnego rodzaju działalnością, w tym rolniczą i przemysłową, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych oraz umieszczania znaków niezwiązanych bezpośrednio z samym parkiem. Na terenie gminy Nurzec-Stacja nie ustanowiono jak dotąd parku kulturowego.

Czwartą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji

drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy należy do jej zadań własnych (art. 3 ust 1. ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym). Realizacji tego zadania służą: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. W myśl tej ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się między innymi, „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków”, a opracowywanie projektów (...) studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest projektowaniem zagospodarowania przestrzennego, w rozumieniu art. 2 ust. 3 oraz art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o samorządach zawodowych architektów, inżynierów budownictwa oraz urbanistów.

Organy ochrony zabytków mają obowiązek wydania, ustawowo wymaganych, wniosków konserwatorskich do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Celem opracowania i wydania tych wniosków jest umożliwienie samorządom gminnym realizacji obowiązku wprowadzenia do opracowań planistycznych zasad ochrony wartości zabytkowych obiektów i obszarów w zakresie wymaganym dla właściwej ochrony i opieki nad zabytkami na obszarze objętym granicami opracowania. Równocześnie dla organu sporządzającego plan, na który ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w art. 7 ust. 1 pkt 9 nakłada obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego, zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami stanowią istotny obszar działania, a zapisy dotyczące ich rozstrzygnięcia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego posiadają rangę prawa miejscowego. Jest to szczególnie istotne ze względu na to, że dziedzictwo kulturowe i zabytki są nie tylko materialnymi i niematerialnymi śladami przeszłości, lecz także cennymi elementami krajobrazu kulturowego, przyczyniającymi się do kształtowania atrakcyjnego, jedyne w swoim rodzaju, przyjaznego otoczenia człowieka, zachowania tożsamości lokalnej i więzi społecznych.

Ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obejmuje lokalne formy architektury, reprezentowane przez obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, kompozycje przestrzenne o walorach zabytkowych wyznaczaną w ustanowionych w planie strefach ochrony konserwatorskiej, w tym obszarów o szczególnych walorach krajobrazowych, wykluczonych z lokalizacji inwestycji, które mogą mieć negatywny wpływ na krajobraz. Wyznaczone w planie strefy ochrony konserwatorskiej powinny obejmować przede wszystkim ochronę historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego, zespołu budowlanego,

ekspozycji zabytku lub historycznej panoramy, krajobraz kulturowego, stanowiska archeologicznego i otoczenia zabytku.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 22 ust 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków, prowadzonej przez organy samorządu terytorialnego, powinny być ujęte zabytki nieruchome: wpisane do rejestru zabytków, znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji oraz inne zabytki wyznaczone przez wójta/burmistrza/prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Ustawa stanowi zatem możliwość wyznaczenia przez organ samorządu zabytku nieruchomego przewidzianego do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, jednakże nakazuje aby dokonać tego w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W Polsce powojennej pierwsze prace inwentaryzacyjne zakrojone na szeroką skalę miały miejsce na przełomie lat 50. i 60. XX w. Powstała wówczas ewidencja obejmowała, w formie tzw. kart zielonych około 35 000 zabytków, podzielonych następnie na pięć grup 0 i od I do IV. W krótkim czasie zaniechano stosowania tej kontrowersyjnej klasyfikacji, mającej swe odzwierciedlenie w systemie dotacji prac konserwatorskich oraz pociągającej za sobą rozbiórki obiektów zaliczonych do grup niższych. W 1975 roku opracowano nowy wzór karty ewidencyjnej. Określana potocznie mianem karty białej obowiązuje, z pewnymi modyfikacjami, do dziś. Bardziej rozbudowane przez co czasochłonne działania ewidencyjne zostały uzupełnione tzw. kartami adresowymi. Przygotowywane w formie fiszek katalogowych miały umożliwić szybkie rozeznanie w zasobach zabytkowych i do dziś są często jedyną dokumentacją sporządzoną dla zabytku. Obok karty ewidencyjnej przyjętej dla zabytków architektury i budownictwa sporządzane są również ewidencje zabytkowych założeń zieleni i założeń cmentarnych, zespołów budowlanych i układów urbanistycznych, stanowisk archeologicznych (tzw. karta KEZA) oraz zabytków ruchomych, w tym zabytków techniki i instrumentów muzycznych. Sporządzane są zawsze w kilku egzemplarzach, a przynajmniej w dwóch: przechowywanym w archiwach urzędów konserwatorskich oraz archiwum Narodowego Instytut Dziedzictwa (NID). W myśl przepisów częściowe tj. wojewódzkie zbiory kart ewidencyjnych współtworzą centralną, ogólnokrajową ewidencję zabytków, której depozytariuszem jest NID (w imieniu Generalnego Konserwatora Zabytków).

Regulacje obecnie obowiązującego rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem wprowadzają rozróżnienie dokumentacji ewidencyjnej dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków oraz dla zabytku nie wpisanego do rejestru zabytków, pomimo iż zbiory te w praktyce zazębiają się (przykładowo zabytek włączony do wojewódzkiej ewidencji może być wpisany do rejestru zabytków). Natomiast dokumentacja dla zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków nieruchomości wykonywana jest na zlecenie samorządu w formie karty adresowej zabytku.

Zbiór kart ewidencyjnych systematycznie powiększa się, jednocześnie część dokumentacji zyskuje walor wyłącznie archiwalny, gdyż wartości zabytkowe nie są niezmiennie i mogą ulec znacznemu zmniejszeniu lub zostać utracone wraz z całkowitym zniszczeniem zabytku, jak i podważone wskutek nowych ustaleń naukowych. Tym samym, obowiązek umieszczenia zabytku włączonego do wojewódzkiej ewidencji zabytków w ewidencji gminnej winien być weryfikowany bieżącymi ustaleniami.

Aktualnie obowiązująca gminna ewidencja zabytków gminy Nurzec-Stacja powstała w 2024 r. Obejmuje ona wszystkie obiekty zabytkowe objęte ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa podlaskiego oraz obiekty z wojewódzkiej ewidencji zabytków. Łącznie, gminna ewidencja zabytków gminy Nurzec-Stacja obejmuje 33 obiekty zabytkowe (por. aneks 2). Najliczniejszą grupą obiektów zabytkowych stanowią budowle sakralne – cmentarze i świątynie.

Gminna ewidencja zabytków stanowi zbiór otwarty. W przyszłości możliwe będzie jej uzupełnienie poprzez włączenie do niej obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków decyzją Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub których karty ewidencyjne zostaną włączone do wojewódzkiej ewidencji zabytków zarządzeniem

Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Kwestia wartościowania dziedzictwa kulturowego i zabytków jest rozważana przez specjalistów od wielu lat. Zagadnieniu temu poświęcono niezliczoną liczbę wystąpień,

artykułów i publikacji, nie dochodząc do wiążących wniosków. W trakcie dyskusji wpracowano kilka schematów wartościowania zabytków, które w dalszym ciągu są dyskutowane. Najszerzej do tematu nadawania wartości obiektom zabytkowym podszedł M. T. Witwicki¹ proponując pięć kryteriów oceny:

- 1/ ocena wartości historycznej - autentyczność substancji, funkcji i formy; materialne odzwierciedlenie historii; wartość dokumentu historii;
- 2/ ocena wartości artystycznej - bogactwo form; wartości stylowe; wartości twórcze; rola w zespole; wartości estetyczne;
- 3/ ocena wartości naukowej - wartość świadka / dokumentu dziejów; wartość obiektu jako przedmiotu badań; wartość edukacyjna (dydaktyczna);
- 4/ ocena wartości niematerialnych - wartość emocjonalna przeżyć religijnych; wartość tradycji historycznej; wartość symbolu; wartość emocji estetycznych;
- 5/ dodatkowe kryteria oceny - ocena stanu technicznego, ocena wartości użytkowej, wartość miejsca obiektu w regionie, wartości historyczne w świetle interesu społecznego.

Przywołane kryteria jako jedne z nielicznych uwzględniają nie tylko materialne aspekty wartościowania dziedzictwa, ale także wartości ulotne, jak emocje mieszkańców łączące się z konkretnymi obiektami.

Wartościowanie dziedzictwa i wskazywanie, które obiekty powinny zostać objęte ochroną prawną a które przez pozbawienie tej ochrony mogą być skazane na unicestwienie jest kwestią niezwykle trudną. Jak wskazują specjaliści NID, z analizy wpisów do rejestru zabytków, prowadzonej od wielu lat przez tę instytucję wynika, że zapisy tych decyzji w przeważającej liczbie nie odzwierciedlają i nie opisują jednoznacznie rzeczywistych wartości zabytku, przesądzających o objęciu go ochroną. Nieprecyzyjne opisy przedmiotu i zakresu ochrony, sporządzane przez kolejne dziesięciolecia w oparciu o zmienne kryteria oceny wartości zabytkowej, a niekiedy w ogóle nie wymieniające, co podlega ochronie, generują wiele problemów związanych z bieżącą działalnością konserwatorską. Dotykają one zarówno urzędów ochrony zabytków, które w zależności od indywidualnego podejścia wojewódzkiego konserwatora zabytków lub kierownika delegatury stosują różne kryteria ocen, a tym samym dyktują zróżnicowane zasady postępowania, jak i po stronie właścicieli i użytkowników zabytków, którzy wprawdzie na ogół dysponują decyzją o wpisie do rejestru zabytków, lecz często nie są świadomi wartości, jakie przedstawia zabytek i co faktycznie powinno podlegać prawnej ochronie.

---

¹ M. T. Witwicki, *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, Ochrona Zabytków, 2007, Nr 1.

W przeszłości, tuż po zakończeniu II wojny światowej, władze części polskich miast, wspierane przez specjalistów w zakresie ochrony zabytków, stanęły przed zadaniem i koniecznością podjęcia decyzji w sprawie odbudowy miast, nie tylko domów, urzędów, fabryk i innych elementów infrastruktury, lecz także obiektów dziedzictwa kulturowego, które konstytuowały tożsamość mieszkańców. Najlepiej charakteryzują podjęte wówczas decyzje słowa Jana Zachwatowicza, architekta, profesora Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej: *„...Poczucie odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń domaga się odbudowy tego, co nam zniszczono, odbudowy pełnej, świadomej tragizmu popełnianego fałszu konserwatorskiego... Sprawa zabytków jest podstawowym zagadnieniem społecznym — zagadnieniem kultury narodu. Nie możemy wobec nich stosować jednostronnie abstrakcyjnej teorii, musimy uwzględniać potrzeby dnia dzisiejszego..”².*

Kierując się dobrem nadrzędnym jakim jest tożsamość mieszkańców podjęto wówczas decyzję o rekonstrukcji wielu obiektów zabytkowych. Według zasad współcześnie stosowanych kryteriów „dawności” i „oryginalności” substancji zabytkowej, obiekty te nie spełniałyby definicji zabytków. W tym przypadku najważniejsze stały się przesłanki niemierzalne, wartość emocjonalna oraz tradycji historycznej, a także symboliczna wartość tych obiektów jako sztandarowych zabytków gminy.

Mając świadomość wymienionych wyżej problemów, przy braku innych przesłanek powszechnie przyjmuje się, że największe znaczenie dla miasta, wsi czy regionu mają zabytki objęte ochroną prawną – pomniki historii lub obiekty wpisane do rejestru zabytków. Ze względu na specyfikę obiektów zabytkowych gminy Nurzec-Stacja, należy tutaj wskazać przede wszystkim na zespół sakralny Świętej Góry Grabarki oraz świątynie parafialne. Obiekty te zostały omówione w rozdziale 5.2.3.

---

² J. Zachwatowicz, O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków, *Ochrona Zabytków* 34/1-2 (132-133), 1981, s. 8.

---

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Stan obecny i perspektywy ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze gminy Nurzec-Stacja podsumowane zostały w układzie słabych i mocnych stron oraz szans i zagrożeń w tej dziedzinie. Analiza SWOT jest jednym z elementarnych narzędzi diagnostycznych opisujących stan obecny analizowanego obszaru. Składa się z opisu jego czterech elementów: mocnych i słabych stron – czyli pozytywnych i negatywnych warunków wewnętrznych oraz szans i zagrożeń – czyli pozytywnych i negatywnych uwarunkowań zewnętrznych. Prezentowana analiza stanowi podstawę do opracowania zasadniczych kierunków działania w zakresie opieki nad zabytkami gminy.

Tabela 1. Analiza SWOT dla terenu gminy Nurzec-Stacja

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - bogate walory przyrodnicze i krajobrazowe gminy, - zwiększanie atrakcyjności i poprawa estetyki terenu gminy, - podejmowanie działań zwiększających świadomość społeczną dotyczącą dziedzictwa kulturowego, - wzrost świadomości, w postrzeganiu obiektu zabytkowego, jako dobrego produktu turystycznego, - uwzględnianie roli zabytków w promocji turystycznej gminy, - pozyskiwanie zewnętrznych funduszy na prace remontowo – konserwatorskie - przeznaczanie środków w budżecie gminy na prace mające na celu poprawę stanu zachowania zabytków. - pozytywne nastawienie części mieszkańców do wielowiekowej tradycji regionu i jego dziedzictwa kulturowego. 	<ul style="list-style-type: none"> - brak dostatecznych środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; - niedostateczna świadomość społeczna wartości i potrzeby chronienia zasobów kulturowych; - brak podmiotów z terenu gminy zajmujących się w sposób profesjonalny pracami remontowo – konserwatorskimi, - niewystarczająca popularyzacja wiedzy o wartościach obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego gminy oraz idei ochrony zabytków, - brak pełnej dokumentacji zasobu kulturowego gminy oraz jego waloryzacji.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - możliwości w pozyskiwaniu środków finansowych z różnych źródeł; - upowszechnianie edukacji nastawionej na poszanowanie zabytków i ich prawidłową ochronę z zachowaniem wartości kulturowych. 	<ul style="list-style-type: none"> - niestabilność i luki legislacyjne zarówno w sferze finansowej, jak też ochrony zasobów kulturowych; - częste jednowymiarowe postrzeganie zasobów dziedzictwa kulturowego: bądź poprzez pryzmat ich komercyjnego wykorzystania lub też jedynie jako zasobu historycznego; - niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków.

Źródło: opracowanie własne

7. Założenia programowe gminnego programu opieki nad zabytkami

W założeniach programowych i działaniach programu powinna zostać uwzględniona specyfika gminy Nurzec-Stacja wynikająca z jej położenia, historii, przemian społecznych i gospodarczych. Wspieranie rozwoju gminy z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego powinno być podstawą obecnych i przyszłych działań, tak aby teren gminy był miejscem atrakcyjnym i przyjaznym, zarówno dla mieszkańców jak i przyjezdnych.

Założeniami programu opieki nad zabytkami są:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania gminy;
- skuteczne stosowanie i wykorzystywanie form prawnej ochrony zabytków;
- wdrażanie instrumentów finansowych prowadzących do skutecznej poprawy stanu zabytków.

7.1. Priorytety programu opieki

Sprawowanie opieki nad zabytkami przez władze samorządowe różni się od działań podejmowanych przez indywidualnych właścicieli zabytków lub społecznych opiekunów zabytków. Przede wszystkim istniejące uwarunkowania prawne dają możliwość kreowania polityki gminnej w stosunku do obiektów zabytkowych i uprawniają organy samorządowe do podejmowania działań o odmiennym charakterze niż typowa dla właścicieli troska o utrzymanie obiektów zabytkowych w jak najlepszym stanie. Gmina, ze względu na prawny obowiązek ochrony wartości społecznie istotnych, posiada instrumenty prawne umożliwiające budowanie i poszerzanie świadomości społecznej dotyczącej ochrony i opieki nad lokalnym dziedzictwem kulturowym. Ponadto poprzez prowadzone działania ma możliwość wskazywania kierunków rozwoju w stosunku do innych podmiotów posiadających obiekty zabytkowe i kreowania polityki promocyjnej budującej wizerunek i prestiż gminy jako miejsca o dziedzictwem kulturowym posiadającym indywidualny i unikalny charakter. Wobec powyższego objęcie należyłą opieką zabytków stanowi jeden z istotnych aspektów działalności lokalnego samorządu.

Na potrzeby programu opieki nad zabytkami dla gminy Nurzec-Stacja na lata 2024-2027 wyznacza się trzy podstawowe priorytety, które poprzez realizowane w ich ramach działania wypełniają cele ustawowe dla opracowywania gminnych programów opieki nad zabytkami. Są to:

Priorytet I

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy **Priorytet II**

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Priorytet III

Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości gminy i mieszkańców

7.2. Kierunki działań programu opieki

W ramach **Priorytetu I** ustalono trzy kierunki działań związanych z:

- zahamowaniem procesu degradacji zabytków i doprowadzeniem do poprawy ich stanu zachowania,
- wspieraniem inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- podejmowaniem współpracy z właścicielami zabytków położonymi na terenie gminy.

W ramach **Priorytetu II** ustalono dwa kierunki działań związanych z:

- realizowaniem zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami, jako potwierdzenia uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy, - budowaniem zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ramach **Priorytetu III** ustalono trzy kierunki działań związanych z:

- opracowanie dokumentacji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy oraz monitorowanie ich stanu zachowania,
- umożliwieniem jak najszerszego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy, - rozwojem edukacji i popularyzacji wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy.

7.3. Zadania programu opieki

Priorytet I	
Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy	
Kierunki działań	Zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i poprawa ich stanu zachowania	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dążenie do pozyskiwania środków zewnętrznych na renowację zabytków stanowiących własność gminy 2. Prowadzenie prac konserwatorskich i remontowych w obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy 3. Zapewnienie właściwego utrzymania grobownictwa wojennego i miejsc pamięci narodowej, w szczególności prowadzenie planowych prac konserwatorskich 4. Współpraca władz gminy ze związkami wyznaniowymi będącymi właścicielami i zarządcami zabytków sakralnych, umożliwiająca wspieranie ich działań przy podejmowaniu niezbędnych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych
Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stosowanie 50% zwolnień od podatku od nieruchomości w odniesieniu do budynków i gruntów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej (zgodnie z art. 7 ust 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991r. o podatkach i opłatach lokalnych 2. Współpraca z organizacjami pozarządowymi, mająca na celu realizację zadań ważnych dla społeczności lokalnej związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami
Podejmowanie współpracy z właścicielami zabytków położonymi na terenie gminy	Informowanie za pośrednictwem gminnej strony internetowej o możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, ułatwiających właścicielom i zarządcom obiektów zabytkowych terminowe i prawidłowe składanie stosownych wniosków związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami gminy
Priorytet II	
Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
Kierunki działań	Zadania

Realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu	1. Przyjęcie przez Radę Gminy programu opieki nad zabytkami gminy Nurzec-Stacja na lata 2024-2027 oraz okresowe monitorowanie jego realizacji
dotyczących opieki nad zabytkami, jako potwierdzenia uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy	2. Prowadzenie i bieżąca aktualizacja gminnej ewidencji zabytków nieruchomych gminy Nurzec-Stacja 3. Coroczna aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Nurzec-Stacja sporządzonego na podstawie otrzymanych aktualizacji od właścicieli lub zarządców obiektów zabytkowych
Budowanie zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	Uwzględnianie ochrony zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, zasad ochrony odnoszących się do stref ochrony konserwatorskiej, w tym stref występowania zabytków archeologicznych w dokumentach studialnych dotyczących polityki przestrzennej - np. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w dokumentach mających charakter prawa miejscowego np. miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, a ponadto w decyzjach o warunkach zabudowy
Priorytet III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości gminy i mieszkańców	
Kierunki działań	Zadania
Opracowanie dokumentacji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy oraz monitorowanie ich stanu zachowania	1. Stałe prowadzenie monitoringu i weryfikacji gminnej ewidencji zabytków nieruchomych, z zastosowaniem komputerowej bazy danych 2. Aktualizacja mapy dziedzictwa kulturowego gminy z naniesioną lokalizacją obiektów i obszarów chronionych oraz stref ochrony stanowisk archeologicznych, systematycznie uaktualnianą, na podstawie informacji własnych oraz uzyskiwanych od WKZ
Umożliwienie jak najszerszego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	1. Zamieszczenie na stronie internetowej gminy programu opieki nad zabytkami gminy Nurzec-Stacja lata 2024-2027 2. Udostępnienie i systematyczna aktualizacji na stronie internetowej gminy wykazu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków 3. Systematyczne zamieszczanie na stronie internetowej gminy informacji dotyczących historii i dziedzictwa kulturowego gminy 4. Systematyczne aktualizowanie danych dotyczących obiektów zabytkowych w gminnym systemie informacji przestrzennej

Rozwój edukacji i popularyzacji wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Organizowanie i wspieranie działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym gminy 2. Realizacja zadań w dziedzinie edukacji i promocji dziedzictwa kulturowego za pośrednictwem samorządowych instytucji kultury
	<ol style="list-style-type: none"> 3. Współdziałanie z organizatorami ogólnodostępnych przedsięwzięć (konferencje, sesje popularno-naukowe, rajdy) popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz potrzebę jego ochrony 4. Wspieranie wydawnictw naukowych i popularnonaukowych dotyczących materialnego i niematerialnego dziedzictwa historycznokulturowego i tradycji gminy 5. Propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami oraz współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków działającymi na terenie gminy

8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Przyjmuje się, że realizacja zadań, poprzez działania wskazane w niniejszym programie możliwa będzie dzięki zastosowaniu następujących instrumentów:

- **prawnych**, polegających na uwzględnianiu zapisów niniejszego programu przy tworzeniu innych dokumentów prawa miejscowego;
- **finansowych**, polegających na finansowaniu wszelkich działań zawartych w programie w większej części z budżetu gminy, przy czym prace konserwatorskie przy obiektach należących do osób prywatnych, będą wymagały zaangażowania środków prywatnych,
- **koordynacji**, oznaczających współdziałanie w zakresie realizacji celów programu z zainteresowanymi organizacjami pozarządowymi i osobami fizycznymi,
- **społecznych**, co oznacza, że program skierowany jest do odbiorcy masowego poprzez wszelkie działania edukacyjne i promocyjne,
- **kontrolnych**, polegających na egzekwowaniu zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną oraz walce z samowolami budowlanymi na zabytkach.

Obiekty, zespoły i założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z ustawy z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rygory te obowiązują niezależnie od położenia obiektu w poszczególnych strefach ochrony konserwatorskiej lub poza strefami.

Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, precyzuje wymagania względem osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych oraz tryb postępowania.

Zgodnie z art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, podstawą sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Ewidencją zostają objęte zespoły i obiekty o istotnych, lokalnych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych. Obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków nieruchomości spoczywa na wójcie gminy (art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzona jest gminna ewidencja zabytków gminy Nurzec-Stacja. Ewidencja zabytków prowadzona jest przez wójta gminy Nurzec-Stacja w formie kart adresowych. Ewidencja obejmuje zabytki nieruchome historyczne oraz karty adresowe stanowisk archeologicznych.

Aktualizacja i uzupełnianie ewidencji zabytków polega na:

- 1) dokonaniu przeglądu w terenie z częstotliwością raz na cztery lata obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków w celu weryfikacji obiektów pod kątem stanu estetycznego;
- 2) wykonaniu dokumentacji fotograficznej w razie zmiany stanu zachowania obiektu zabytkowego;
- 3) uzupełnieniu kart adresowych gminnej ewidencji zabytków o uzyskane w trakcie przeglądu dane merytoryczne i dokumentację fotograficzną;

Bieżąca aktualizacja gminnej ewidencji zabytków polega na wprowadzaniu do ewidencji zabytków zmian wynikających z rozbiórek, modernizacji i remontów obiektów.

9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z realizacji programu wójt gminy sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Sprawozdanie o którym mowa będzie sporządzone w pierwszym kwartale po upływie dwóch lat od uchwalenia przez Radę Gminy niniejszego programu.

Prace nad kolejnym programem opieki nad zabytkami powinny być zainicjowane na trzy miesiące przed zakończeniem okresu czteroletniego obowiązywania programu. Dwuletnia ocena realizacji programu zawarta w sprawozdaniu będzie służyła ewaluacji programu. Zmiany w programie wymagają uchwały Rady Gminy Nurzec-Stacja.

Przy ocenie realizacji oraz efektów wprowadzenie gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Nurzec-Stacja na lata 2024-2027 przyjmuje się następujące kryteria oceny (wskaźniki):
W ramach priorytetu I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba (bądź inne mierniki) obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów, - wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom,
- zakres i skala współpracy z organizacjami pozarządowymi,

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

W ramach priorytetu II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego: - wysokość dorocznych środków finansowych przeznaczonych w budżecie gminy na realizację zadań własnych samorządu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- liczba kontroli właściwego oznakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków znakiem informacyjnym Konwencji Haskiej.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

W ramach priorytetu III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości gminy i mieszkańców

- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba imprez z zakresu turystyki kulturowej gminy,

- liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej,
- liczba opracowanych, wydanych wydawnictw naukowych i popularno-naukowych na temat dziedzictwa kulturowego gminy,
- liczba działań edukacyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy skierowanych do mieszkańców i gości.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce może odbywać się z różnych źródeł.

Podstawowe to:

1. Źródła publiczne: krajowe

- budżet państwa – m.in. środki w ramach dotacji programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministra Administracji i Cyfryzacji, Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- budżety jednostek samorządu terytorialnego – m.in. dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, dotacje inwestycyjne dla instytucji kultury podległych jednostce samorządu terytorialnego, jeżeli są to obiekty wpisane do rejestru zabytków; dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych województwa podlaskiego w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;

2. źródła publiczne: zagraniczne

- fundusze Unii Europejskiej związane z programami uwzględniającymi dziedzictwo kulturowe, m.in.: Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego, Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko.

3. źródła prywatne:

- osób fizycznych – składki i zbiórki publiczne na określony cel;
- osób prawnych;
- organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji; - kościelnych osób prawnych.

10.1. Źródła publiczne. Środki krajowe

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami w Polsce może być finansowana z różnych źródeł, w tym w szczególności w ramach krajowych środków publicznych. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dopuszcza możliwość udzielania dotacji z budżetu państwa przez dysponentów jego części przeznaczonej na kulturę zarówno na poziomie krajowym, jak i wojewódzkim. Odpowiednio dotacje udzielane są, w drodze ogłaszanych konkursów, przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

10.1.1. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020”. Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów częściowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”. Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety i działania, które MKiDN realizuje w corocznie ogłaszanych programach.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co roku ogłasza programy, w ramach których można się ubiegać o dofinansowanie projektów związanych z ochroną zabytków. Ponieważ są one ogłaszane każdego roku, zakres merytoryczny i tematyczny w poszczególnych latach może ulegać zmianie.

Aplikowanie w programach odbywa się na zasadzie konkursu, w ramach którego składa się wnioski w dwóch terminach:

I nabór – do dnia 31 października lub 30 listopada każdego roku,

II nabór – do dnia 31 marca każdego roku, o ile środki finansowe w danym programie bądź priorytecie nie zostaną wyczerpane w I naborze.

Projekty dotyczące ochrony i promocji dziedzictwa narodowego zostały zgrupowane w programie „Dziedzictwo kulturowe”, którego celem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Edycja 2014 tego programu składa się z pięciu priorytetów:

OCHRONA ZABYTKÓW

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście

ogólnoświatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to jednakże wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznej interwencji. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie podejmowanie przez nich w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu, będące wyrazem troski i dbałości o dziedzictwo. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym, nierzadko nieodwracalnym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące

właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Instytucja zarządzająca:

Departament Ochrony Zabytków, ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/departamenty-i-biura/departament-ochrony-zabytkow.php>

KULTURA LUDOWA I TRADYCYJNA

Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. Biorąc pod uwagę fakt, że czynnikiem wpływającym na skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu wprowadza się możliwość finansowania zadań

w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe kierowane będzie przede wszystkim do zadań konstruowanych w oparciu o różnorodne źródła finansowania, przy założeniu, że autorzy projektów gwarantują stabilność działania i realizację podjętych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału organizatorów będzie ich doświadczenie oraz umiejętność pozyskiwania znaczących środków na realizację zadania, a także zdolność do nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Ze względu na specyfikę programu szczególnie ważne dla realizacji jego celów będą zadania, dla których problematyka związana z kulturami tradycyjnymi (zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym) będzie punktem wyjścia do podjęcia działań na rzecz integracji społeczności lokalnych, co przyczynić się może do wzmacniania tożsamości i budowania poczucia dumy z przejawów lokalnych i regionalnych kultur. Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. Głównym celem tego trybu dofinansowania jest wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej, przejawiającego się w bezpośrednim przekazie wiedzy, umiejętności, funkcji – ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość, bądź zagrożenie zanikiem. Istotnym jest przy tym czynnik in situ – przekaz winien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej wspólnoty i kultury lokalnej, bądź możliwie najbliższej. Sposób przekazywania powinien odbywać się w jak najbardziej naturalny sposób, z uwzględnieniem lokalnie rozwijających się technik i sposobów transmisji, będących integralną częścią tradycji. O dofinansowanie mogą ubiegać się także przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych, których kultura lokalna stanowi integralną część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski. Najbardziej pożądanym efektem programu ma być wypracowanie wzorców ochrony oraz twórczego inspirowania się elementami kultur tradycyjnych zarówno w wymiarze materialnym jak i niematerialnym, z uwzględnieniem społecznego kontekstu funkcjonowania.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań mających na celu wspieranie przedsięwzięć związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, przemianami ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; 2) organizacje pozarządowe; 3) podmioty prowadzące działalność gospodarczą; 4) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Narodowych Instytucji Kultury,

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071

Warszawa

OCHRONA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH

Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Cel ten został sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju, która dopuszcza inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności, gdy stanowisko (zabytek archeologiczny) narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym, bądź działaniami człowieka. Stąd zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r. Nie będą natomiast wspierane projekty, które prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym) lub służące planowaniu dalszych badań wykopaliskowych. Ze względu na rozległość, różnorodność, a zwłaszcza nieodnawialność zasobów tworzących dziedzictwo archeologiczne oraz złożoność procesów związanych z jego badaniem i ochroną, kluczowe dla właściwej realizacji celów programu jest nie tylko zachowanie wysokiej wartości naukowej i poznawczej prowadzonych działań, lecz również przestrzeganie w trakcie ich realizacji

określonych norm międzynarodowych, wskazanych w Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Konwencja Maltańska) i Międzynarodowej Karcie Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska). Zadania finansowane w ramach programu powinny być realizowane zgodnie z tymi zasadami. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem, umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu, jest stabilność finansowa i organizacyjna, program umożliwia finansowanie zadań w trybie dwuletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy, dysponując niezbędnym doświadczeniem oraz zapleczem organizacyjnym i naukowym, gwarantują stabilność działania oraz wysoki poziom kadry odpowiedzialnej za realizację podjętych zamierzeń merytorycznych. Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być upowszechnienie w środowisku naukowym i konserwatorskim wyników przeprowadzonych dotychczas badań, co pozwoli na wykorzystanie ich do świadomej i zrównoważonej ochrony dziedzictwa. Równoległe działania te powinny rozwijać świadomość społeczną, zarówno jeśli chodzi o wartość dziedzictwa archeologicznego, jak i potrzebę jego zachowania i ochrony, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1) samorządowe instytucje kultury; 2) państwowe instytucje kultury; 3) organizacje pozarządowe; 4) publiczne uczelnie akademickie; 5) niepubliczne uczelnie akademickie; 6) podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Instytucja zarządzająca: Narodowy
Instytut Dziedzictwa, ul. Kopernika
36/40, 00-924 Warszawa
<http://www.nid.pl>

GROBY I CMENTARZE WOJENNE W KRAJU

Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. W sposób szczególny dotyczy to miejsc noszących ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych. Ustawowe zadania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w zakresie podtrzymywania i rozpowszechniania tradycji narodowej i państwowej w przypadku najważniejszych miejsc pamięci powinny przyjąć konkretną formę stworzenia możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającą w szczególności na zapewnieniu warunków: 1) naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; 3) zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; 4) korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyzmu; 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. Biorąc pod uwagę szeroki zakres tych zadań najbardziej stabilną formą gwarantującą ich stałe wypełnianie jest powierzenie ich instytucji kultury, państwowej lub samorządowej. Ze względu na koszty stałe wiążące się z takim rozwiązaniem powinno ono jednak być stosowane tylko w przypadku najważniejszych miejsc pamięci. Głównym celem Programu jest wypełnienie powstałej luki w tym ważnym obszarze poprzez wsparcie instytucji samorządowych w tym zakresie. Jako uzupełnienie tego celu Program ma promować stosowanie dodatkowych rozwiązań sprzyjających lepszej opiece nad miejscami pamięci, takich jak: - uwzględnienie miejsca pamięci i jego ochrony w miejscowych planie zagospodarowania przestrzennego; - współpraca merytoryczna i finansowa z organizacjami pozarządowymi, wolontariuszami, społecznością lokalną lub innymi podmiotami zewnętrznymi w zakresie opieki nad miejscem pamięci. Realizacji głównego celu Programu powinna też służyć większa dostępność miejsc pamięci dla odwiedzających, gdyż to obecność w tego rodzaju miejscu stanowi o sile jego oddziaływania.

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego ul.

Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

10.1.2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43 budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych – obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane między innymi na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

O przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego instytucje wyznaniowe mogą się ubiegać na realizację następujących zadań:

1. konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo. tj.
  - a) ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane zgodnie z którą ilekroć w ustawie jest mowa o remoncie należy przez to rozumieć wykonywanie w istniejącym obiekcie budowlanym robót budowlanych polegających na odtworzeniu stanu pierwotnego, a niestanowiących bieżącej konserwacji, przy czym dopuszcza się stosowanie wyrobów budowlanych innych niż użyto w stanie pierwotnym (art. 3 pkt. 8),

b) ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zgodnie z którą użyte w ww. ustawie określenia oznaczają:

- zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1),
- prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań (art. 3 pkt 6).

c) w aktualnym ustawodawstwie brak jest legalnej definicji „objektu sakralnego” oraz „objektu kościelnego”, dlatego na potrzeby udzielenia dotacji z Funduszu Kościelnego przyjmuje się, że:

- obiekty sakralne - są te miejsca, w których stale i systematycznie zbierają się wierni danej religii (wyznania) dla wzięcia udziału w nabożeństwach i innych zorganizowanych formach uprawiania kultu religijnego (vide wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 17 czerwca 1991 r., sygn. akt II SA 391/91),

- obiekty kościelne – są to inne obiekty należące do kościelnych osób prawnych, które, co do zasady, stanowią „budynki towarzyszące” obiektom sakralnym, przez które, na gruncie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2013, poz. 1169, z późn. zm.) rozumie się „położone w sąsiedztwie obiektów sakralnych: budynki stanowiące mieszkanie proboszcza lub rektora i kancelarię parafialną lub kancelarię rektora (plebanię), budynki stanowiące mieszkanie wikariuszy (wikariatkę), budynki stanowiące mieszkanie pracowników świeckich parafii lub rektoratu (organistówkę), budynki punktu katechetycznego i budynki domu zakonnego związanego z duszpasterstwem w tym obiekcie sakralnym albo świadczeniem w nim pomocy.”. Dotacje przeznaczane są, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu

Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

10.2.3. Wojewódzki Konserwator Zabytków

Z budżetu państwa, z części będącej w dyspozycji Wojewody Podlaskiego, której dysponentem jest Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków znajdującym się na obszarze województwa podlaskiego.

Dotacje mogą być przyznawane na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na planowane do wykonania prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku (prace planowane);
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji (refundacja poniesionych nakładów).

Wniosek o udzielenie dotacji, o której mowa w pkt 2 (jako refundacji poniesionych nakładów), Wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, określonych w pozwoleniu wydanym przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub Miejskiego Konserwatora Zabytków.

O dotacje mogą się ubiegać osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, które posiadają siedzibę, zakład lub oddział na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Wnioskodawca może ubiegać się o dotację, jeśli obiekt jest indywidualnie wpisany do rejestru zabytków lub jest wyszczególniony w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomości) do rejestru zabytków .

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków może obejmować nakłady określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj.:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;

- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności; 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Kolejna dotacja celowa na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym samym zabytku wpisanym do rejestru zabytków, obejmująca prace lub roboty, na które poprzednio udzielono dotacji celowej, może być udzielona w przypadku, gdy prace lub roboty podlegające dofinansowaniu kolejną dotacją zostały lub zostaną przeprowadzone nie wcześniej niż po upływie 10 lat od końca roku, w którym została udzielona dotacja celowa.

Wnioskodawca, w danym roku budżetowym, może złożyć maksymalnie trzy wnioski, dotyczące prac przy zabytku w rozumieniu pojedynczej pozycji w rejestrze zabytków. Podstawową wysokość dotacji, jaka może być udzielona, określa art. 78 ust. 1 z zastrzeżeniem art. 82 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie wnioskowanych prac.

W sytuacji, o której mowa w art. 78 ust. 2 lub 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Łączna wysokość dotacji udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz organy stanowiące województwa, powiatu i gminy nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie prac lub robót. Wnioski składa się:

- 1) od dnia 1 listopada do dnia 30 listopada roku poprzedzającego przeprowadzenie prac przy zabytku wpisanym do rejestru, jeśli dotacja ma być udzielona na prace przy zabytku, które zostaną przeprowadzone;
- 2) od dnia 1 czerwca do dnia 30 czerwca roku, w którym składa się wniosek na dotacje na prace przy zabytku, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku;
- 3) wniosek, może być złożony z pominięciem w/w terminów, jeżeli prace przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa albo prace przy zabytku wpisanym do rejestru są wymagane ze względu na uszkodzenie tego zabytku w następstwie: pożaru, wybuchu, wstrząsu sejsmicznego, silnego wiatru, intensywnych opadów atmosferycznych, osuwiska ziemi, powodzi, katastrofy budowlanej lub innego nagłego zdarzenia o podobnym przebiegu, które wystąpiło w okresie 6 miesięcy przed dniem złożenia wniosku.

Termin zakończenia prac lub robót planowanych do wykonania, określony we wniosku, nie może być dłuższy niż do 30 listopada roku, w którym jest planowane zakończenie inwestycji, nie później niż roku następnego po roku zawarcia umowy o dofinansowanie.

10.1.4. Budżety jednostek samorządu terytorialnego

Ustawodawca w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewidział też możliwość dofinansowywania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków ze środków jednostek samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez organy stanowiące tych jednostek. Dotyczy to samorządów wszystkich szczebli.

W każdym przypadku o dotację może ubiegać się, w drodze corocznie ogłaszanego konkursu, każdy podmiot posiadający tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego. Ze środków dotacji można dofinansować wykonanie planowanych prac lub robót budowlanych tylko przy zabytkach wpisanych do rejestru, które mieszczą się w katalogu wskazanym w w/w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Na szczeblu wojewódzkim, co roku w budżecie Województwa Podlaskiego zabezpieczane są środki finansowe przeznaczone na udzielenie dotacji na wykonanie prac lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa podlaskiego.

Ponadto w ramach sprawowanego mecenatu zarówno przez samorząd województwa, jak i gminny, udzielane są, w drodze corocznie ogłaszanych konkursów ofert, dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

10.2. Źródła publiczne. Środki zagraniczne

Możliwość finansowania ochrony zabytków została włączona do działań współfinansowanych środkami finansowymi Unii Europejskiej. Wejście Polski do Unii Europejskiej otworzyło wiele nowych możliwości związanych z realizacją projektów z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Fundusze europejskie, tj. fundusze strukturalne, programy wspólnotowe oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy umożliwiły realizację wielu ciekawych inicjatyw, zarówno tych o charakterze infrastrukturalnym, jak i przedsięwzięć artystycznych.

Działania związane z zakresem kultury i ochrony dziedzictwa narodowego mogą być dofinansowywane z dwóch zasadniczych źródeł:

I. Fundusze Unii Europejskiej

1. Fundusze strukturalne i Fundusz Spójności:

- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko,

II. Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy

10.3. Inne źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Projekty związane z ochroną zabytków mogą być również finansowane z różnego rodzaju funduszy, powołanych do realizacji zadań w innych dziedzinach. Wśród nich należy wymienić Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Białymstoku, który w ramach priorytetowych działań wspiera prace leczniczo-pielęgnacyjne przy drzewach i krzewach, a w szczególności – pomnikach przyrody oraz parkach. Warto podkreślić, że działania na rzecz ochrony zabytkowych parków i ogrodów oraz inicjowanie szczegółowych prac badawczych w tych

obiektach prowadzone są także z ramienia Narodowego Instytutu Dziedzictwa. W ramach wieloletniej współpracy, w zakresie wspierania procesu rewaloryzacji najbardziej prestiżowych historycznych założen ogrodowych, pomiędzy Narodowym Instytutem Dziedzictwa a Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, powstała Lista zabytkowych założen ogrodowych, których właściciele i użytkownicy mogą ubiegać się o dofinansowanie ze środków Funduszu. Lista składa się z części stałej „Listy najcenniejszych zabytkowych założen ogrodowych Polski” i części ruchomej, ustalonej w cyklu trzyletnim „Listy preferencyjnej zabytkowych parków i ogrodów dla Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej”. Na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa www.nid.pl opisana została szczegółowa procedura aktualizacji w/w listy.

Środki Wojewódzkiego Funduszu (a także Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) mogą być przeznaczone m.in. na: edukację ekologiczną oraz propagowanie działań proekologicznych i zasady zrównoważonego rozwoju, przedsięwzięcia związane z ochroną przyrody, w tym urządzenie i utrzymanie terenów zieleni, zadrzewień, zakrzewień oraz parków, dofinansowywanie działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej udziela pomocy finansowej w formie pożyczek, dotacji, dopłaty do oprocentowania kredytów i pożyczek zaciąganych w bankach komercyjnych.

O pomoc ze środków WFOŚiGW w Białymstoku ubiegać się mogą zarówno jednostki samorządu terytorialnego, jak i przedsiębiorcy oraz organizacje pozarządowe. Finansowanie zadań związanych z ochroną zabytków zagwarantowano w Priorytecie: Ochrona przyrody i krajobrazu. Dotacja oraz dofinansowanie w formie przekazania środków państwowym jednostkom budżetowym mogą być przyznawane do wysokości 99% całkowitego kosztu zadania z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu obejmujące prace rewitalizacyjne realizowane na terenach objętych ochroną lub w stosunku do obiektów poddanych pod ochronę, ujętych w rejestrze albo ewidencji, zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody lub z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Europejskie Dni Dziedzictwa

Europejskie Dni Dziedzictwa to największy w Europie projekt społeczny i edukacyjny, najważniejsze święto zabytków kultury Starego Kontynentu. Ich idea narodziła się w 1985 r. w Granadzie w Hiszpanii podczas II Konferencji Rady Europy. Wówczas po raz pierwszy

bezpłatnie udostępniono zwiedzającym obiekty, do których dostęp dotychczas był ograniczony. Inicjatywa cieszyła się tak dużym zainteresowaniem, że w 1991 r. zainspirowała Radę Europy do ustanowienia Europejskich Dni Dziedzictwa. Głównym celem Europejskich Dni Dziedzictwa jest promowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz przypominanie o wspólnych korzeniach kultury europejskiej. Imprezy skierowane są do bardzo szerokiej i różnorodnej grupy odbiorców, co nadaje im wymiar uniwersalny. W obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa uczestniczą wszystkie państwa, członkowie Rady Europy, w tym Polska, która włączyła się do tej akcji w 1993 r. Co roku we wrześniu organizatorzy udostępniają do zwiedzania szerokiej publiczności zabytki i miejsca kultury, przygotowują festyny, jarmarki, imprezy plenerowe, inscenizacje, turnieje rycerskie, wystawy, odczyty naukowe, konkursy, spotkania z twórcami kultury i wiele innych imprez o różnorodnym charakterze, skierowanych do różnych grup społecznych i wiekowych. Dzięki temu obywatele państw uczestniczących w EDD mają doskonałą okazję do poznania dorobku kulturowego regionu, który zamieszkują.

Ogólnopolski konkurs „Zabytek zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Podmiotem realizującym procedurę konkursową, podobnie jak wyżej omówione Europejskie Dni Dziedzictwa jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs, skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków, nie stanowi źródła finansowania zabytków, jednak warto o nim wspomnieć, bowiem jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku.

W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zdaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminny powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Nurzec-Stacja;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy.

Gmina jako właściciel zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi tj. utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych władze gminy powinny dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów i gości zachęcał do dłuższych pobytów na terenie gminy.

Aneks 1. Wykaz nieruchomości obiektów zabytkowych z terenu gminy Nurzec-Stacja objętych ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków

L.p.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków/ decyzja z dn.
1.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	zespół klasztorny prawosławny (las z terenem wzgórza klasztornego i zespołem krzyży)	XVIII-XX w.	405 z 15.09.1977
2.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego w zespole klasztoru prawosławnego	1884-1895 r., spalona, odbudowana 1991-1994 r.	404 z 5.08.1977 i z 16.06.1999
3.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	krzyże drewniane wokół cerkwi w zespole klasztoru prawosławnego	XX w.	405 z 15.09.1977
4.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	budynek klasztorny pw. św. Marty, d. stróżówka w zespole klasztoru prawosławnego	około 1895 r.	405 z 15.09.1977
5.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	klasztor prawosławny pw. św. św. Marty i Marii w zespole klasztoru prawosławnego	1953-1956 r.	405 z 15.09.1977
6.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	cmentarz grzebalny prawosławny p.w. Przemienienia Pańskiego z krzyżami drewnianymi i kamiennymi w zespole klasztoru prawosławnego	2. połowa XIX w.	405 z 15.09.1977

7.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	część dawnego zespołu dworskoogrodowego	1903-1925 r.	A-58 z 27.08.2003
8.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	dwór drewniany w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowany	przed 1914 r.	A-58 z 27.08.2003
9.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	maślarnia murowana, kamiennie-ceglana w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowana	około 1903 r.	A-58 z 27.08.2003
10.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	obora I w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowana	początek XX w.	A-58 z 27.08.2003
11.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	obora II w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowana	1908 r.	A-58 z 27.08.2003
12.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	spichlerz murowany, kamiennie-ceglany w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowany	około 1908 r.	A-58 z 27.08.2003
13.	Klukowicze dz. geod. nr 270, 271, 272 obręb 006	część parku wraz z terenem stawów w zespole dworskoogrodowym	po 1925 r.	A-58 z 27.08.2003
14.	Nurzec-Stacja ul. Kolejowa dz. geod. nr 1086/18 i 1086/19 obręb 0012	zespół dworca kolejowego	początek XX w.	A-59 z 27.08.2003
15.	Nurzec-Stacja ul. Kolejowa 3 dz. geod. nr 1086/18 obręb 0012	dworzec kolejowy	początek XX w.	A-59 z 27.08.2003

16.	Nurzec-Stacja ul. Kolejowa, dz. geod. nr 1086/19	wieża ciśnień w zespole dworca kolejowego	początek XX w.	A-59 z 27.08.2003
17.	Telatycze 8 dz. geod. nr 20 obręb 0001	cerkiew prawosławna parafialna pw. św. Kosmy i Damiana	1903 r.	A-13 z 24.11.2000
18.	Żerzyce 26 dz. geod. nr 166/4 obręb 0024	cerkiew prawosławna parafialna pw. św. Dymitra Sołuńskiego	1867-1872 r.	A-329 z 15.12.2010
Stanowiska archeologiczne				
1.	Klukowicze	grodzisko	wczesne średniowiecze	C-21 z 10.11.1970

Aneks 2. Wykaz nieruchomości obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków gminy Nurzec-Stacja

L.p.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków/ decyzja z dn.
19.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	zespół klasztorny prawosławny (las z terenem wzniesienia klasztoru i zespołem krzyży)	XVIII-XX w.	405 z 15.09.1977
20.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego w zespole klasztoru prawosławnego	1884-1895 spalona, odbudowana 1991-1994 r.	404 z 5.08.1977 i z 16.06.1999
21.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	krzyże drewniane wokół cerkwi w zespole klasztoru prawosławnego	XX w.	405 z 15.09.1977
22.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	budynek klasztorny pw. św. Marty, d. stróżówka w zespole klasztoru prawosławnego	około 1895 r.	405 z 15.09.1977
23.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	klasztor prawosławny pw. św. św. Marty i Marii w zespole klasztoru prawosławnego	1953-1956 r.	405 z 15.09.1977
24.	Grabarka dz. geod. nr 497 obręb 0017	studnia-kapliczka w zespole klasztoru prawosławnego	2001 r.	---
25.	Grabarka dz. geod. nr 498 obręb 0017	cmentarz grzebalny prawosławny p.w. Przemienienia Pańskiego z krzyżami drewnianymi i kamiennymi w	2. połowa XIX w.	405 z 15.09.1977

		zespole klasztoru prawosławnego		
26.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	część dawnego zespołu dworskoogrodowego	1903-1925 r.	A-58 z 27.08.2003
27.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	dwór drewniany w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowany	przed 1914 r.	A-58 z 27.08.2003
28.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	maślarnia murowana, kamienno-ceglana w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowana	około 1903 r.	A-58 z 27.08.2003
29.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	obora I w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowana	początek XX w.	A-58 z 27.08.2003
30.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	obora II w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowana	1908 r.	A-58 z 27.08.2003
31.	Klukowicze dz. geod. nr 270 obręb 006	spichlerz murowany, kamienno-ceglany w zespole dworskoogrodowym, ob. nieużytkowany	około 1908 r.	A-58 z 27.08.2003
32.	Klukowicze dz. geod. nr 270, 271, 272 obręb 006	część parku wraz z terenem stawów w zespole dworskoogrodowym	po 1925 r.	A-58 z 27.08.2003
33.	Nurczyk 19 dz. geod. nr 17 obręb 009	dom drewniany	początek XX w., przebudowany	---
34.	Nurczyk wg mapy	park dworski	przełom XVII i XVIII w.	---
35.	Nurzec wg mapy	park dworski	2. połowa XVIII w.	---

36.	Nurzec-Stacja dz. geod. nr 1168/1 i 1260/2 obręb 0012	cmentarz parafii rzymskokatolickiej p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Nurcu	1948 r.	---
37.	Nurzec-Stacja ul. Kolejowa dz. geod. nr 1086/18 i 1086/19 obręb 0012	zespół dworca kolejowego	początek XX w.	A-59 z 27.08.2003
38.	Nurzec-Stacja ul. Kolejowa 3 dz. geod. nr 1086/18 obręb 0012	dworzec kolejowy	początek XX w.	A-59 z 27.08.2003
39.	Nurzec-Stacja ul. Kolejowa, dz. geod. nr 1086/19	wieża ciśnień w zespole dworca kolejowego	początek XX w.	A-59 z 27.08.2003
40.	Siemichocze dz. geod. nr 705 obręb 0013	cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej, tzw. szwedzki	1915-1918 r.	---
41.	Sycze dz. geod. nr 426/2 obręb 0016	budynek stacji kolejowej	1912 r.	---
42.	Telatycze 8 dz. geod. nr 20 obręb 0001	cerkiew prawosławna parafialna pw. św. Kosmy i Damiana	1903 r.	A-13 z 24.11.2000
43.	Telatycze dz. geod. nr 20 obręb 0001	cmentarz przycerkiewny parafii pw. św. Kosmy i Damiana	2. połowa XIX w.	---
44.	Telatycze dz. geod. nr 25 obręb 0001	cerkiew cmentarna pw. Ścięcia Głowy św. Jana Chrzciciela	1938 r.	---
45.	Telatycze dz. geod. nr 742 obręb 0019	kapliczka pw. św. Andrzeja Boboli	koniec XIX w.	---

46.	Telatyce dz. geod. nr 25 obręb 0001	cmentarz parafii prawosławnej pw. św. Kosmy i Damiana	2. połowa XIX w.	---
47.	Zabłocie wg mapy	park dworski	połowa XIX w.	---
48.	Zalesie 109 dz. geod. nr 477 obręb 0023	dróżniczówka	koniec XIX w.	---
49.	Żerczyce 26 dz. geod. nr 166/4 obręb 0024	cerkiew prawosławna parafialna pw. św. Dymitra Sołuńskiego	1867-1872 r.	A-329 z 15.12.2010
50.	Żerczyce dz. geod. nr 166/4 obręb 0024	cmentarz przy cerkwi pw. św. Dymitra	1. połowa XIX w.	---
51.	Żerczyce dz. geod. nr 67 obręb 0024	cmentarz parafii prawosławnej pw. św. Dymitra	1828 r.	---

Aneks 3. Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy NurzecStacja

L.p.	Miejscowość	ObszarA ZP	Nr stanowiska:		Funkcja i chronologia stanowiska
			w miejscow ości	na obszarze	
1.	Augustynka	51-86	1	1	osada, późna faza wczesnego średniowiecza
2.	Augustynka	51-86	2	2	smolarnia?, okres nowożytny
3.	Augustynka	51-86	3	3	1/ osada, wczesne średniowiecze 2/ osada, okres nowożytny
4.	Augustynka	51-86	4	27	śląd osadnictwa, okres nowożytny
5.	Augustynka	51-86	5	28	osada, okres nowożytny
6.	Augustynka	51-86	6	61	osada, okres nowożytny
7.	Augustynka	51-86	7	62	osada, okres nowożytny
8.	Augustynka	51-86	8	63	osada, późne średniowiecze
9.	Augustynka	51-86	9	64	śląd osadnictwa, okres nowożytny
10.	Augustynka	51-86	10	65	śląd osadnictwa, okres nowożytny
11.	Augustynka	51-86	11	66	śląd osadnictwa, okres nowożytny
12.	Borysowszczyzna	52-86	1	1	grodzisko, nowożytność
13.	Chanie	51-86	1	53	osada, okres nowożytny

14.	Chanie	51-86	2	54	osada, okres nowożytny
15.	Chanie	51-86	3	55	1/ ślad osadnictwa, późne średniowiecze 2/ osada, okres nowożytny
16.	Chanie	51-86	4	56	osada, okres nowożytny
17.	Chanie	51-86	5	57	osada, okres nowożytny
18.	Chanie	51-86	6	58	1/ ślad osadnictwa, mezolit-wczesna epoka żelaza 2/ osada, okres nowożytny
19.	Chursy	51-86	1	46	osada, okres nowożytny
20.	Chursy	51-86	2	47	1/ ślad osadnictwa, pradzieje 2/ osada, okres nowożytny
21.	Chursy	51-86	3	48	osada, okres nowożytny
22.	Chursy	51-86	4	49	osada, okres nowożytny
23.	Chursy	51-86	5	50	osada, późna faza wczesnego średniowiecza
24.	Chursy	51-86	6	51	1/ ślad osadnictwa, mezolit-wczesna epoka żelaza 2/ ślad osadnictwa, okres nowożytny
25.	Chursy	51-86	7	52	osada, okres nowożytny
26.	Grabarka	52-85	1	6	ślad osadnictwa, XXVI w.
27.	Klukowicze	52-87	1	---	grodzisko, wczesne średniowiecze Krepost C-21 z 10.11.1970

28.	Moszczona Pańska	52-85	1	10	osada, okres nowożytny
29.	Moszczona Pańska	52-85	2	14	1/ obozowisko, wczesna epoka brązu 2/ osada, XVI-XVIII w.
30.	Moszczona Pańska	52-85	3	15	osada, XVI-XVIII w.
31.	Moszczona Pańska	52-85	4	16	1/ obozowisko, młodsza epoka kamienia 2/ osada, XIV-XV w.
32.	Nurczyk	51-86	1	24	wał terenowy o nieznannej funkcji, chronologia nieokreślona
33.	Nurczyk	51-86	2	25	osada, okres nowożytny
34.	Nurczyk	51-86	3	26	osada, okres nowożytny
35.	Nurczyk	51-86	4	59	osada, okres nowożytny
36.	Nurzec	51-86	1	60	1/ ślad osadnictwa, późne średniowiecze 2/ osada, okres nowożytny
37.	Nurzec-Stacja	51-86	1	11	ślad osadnictwa, okres nowożytny
38.	Nurzec-Stacja	51-86	2	12	ślad osadnictwa, okres nowożytny
39.	Nurzec-Stacja	51-86	3	15	1/ osada, późne średniowiecze 2/ ślad osadnictwa, okres nowożytny
40.	Nurzec-Stacja	51-86	4	16	osada, okres nowożytny
41.	Nurzec-Stacja	51-86	5	23	ślad osadnictwa, okres nowożytny

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NURZEC-STACJA NA LATA 2024-2027

42.	Sokólc	52-85	2 ³	11	śląd osadnictwa, wczesne średniowiecze
43.	Sokólc	52-85	3	12	obozowisko, epoka kamienia
44.	Sycze	52-85	1	8	osada, nowożytność
45.	Sycze	52-85	2	9	osada, XIV-XV w.
46.	Szumilówka	52-85	1	5	osada, okres nowożytny
47.	Werpól	52-86	1	2	1/ śląd osadnictwa, epoka kamienia, paleolit 2/ śląd osadnictwa, nowożytność
48.	Werpól	52-86	2	3	śląd osadnictwa, nowożytność
49.	Wólka Nurzecka	51-88	1	15	osada, późne średniowiecze-okres nowożytny
50.	Zabłocie	51-86	1	20	śląd osadnictwa, okres nowożytny
51.	Zabłocie	51-86	2	21	1/ śląd osadnictwa, epoka kamienia-epoka brązu 2/ osada, okres nowożytny
52.	Zabłocie	51-86	3	22	1/ śląd osadnictwa, mezolit-wczesna epoka żelaza 2/ śląd osadnictwa, okres nowożytny
53.	Zalesie	51-86	1	4	osada, okres nowożytny
54.	Zalesie	51-86	2	5	osada, okres nowożytny
55.	Zalesie	51-86	3	6	1/ osada, późne średniowiecze 2/ osada, okres nowożytny

³ Stanowisko AZP Sokole 1 AZP 52-85/7 położone jest na terenie gminy Mielnik.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NURZEC-STACJA NA LATA 2024-2027

56.	Zalesie	51-85	4	1	śląd osadnictwa, okres nowożytny
57.	Zalesie	51-85	5	2	1/ śląd osadnictwa, pradzieje 2/ osada, okres nowożytny
58.	Zalesie	51-85	6	3	osada, późne średniowiecze-okres nowożytny
59.	Żerczyce	51-86	1	7	1/ śląd osadnictwa, późne średniowiecze 2/ śląd osadnictwa, okres nowożytny
60.	Żerczyce	51-86	2	8	1/ osada, późne średniowiecze 2/ osada, okres nowożytny
61.	Żerczyce	51-86	3	9	1/ śląd osadnictwa, pradzieje 2/ osada, późne średniowiecze 3/ osada, okres nowożytny 4/ miejsce wytopu żelaza, epoka żelaza
62.	Żerczyce	51-86	4	10	osada, okres nowożytny
63.	Żerczyce	51-86	5	13	osada, okres nowożytny
64.	Żerczyce	51-86	6	14	osada, okres nowożytny
65.	Żerczyce	51-86	7	17	śląd osadnictwa, okres nowożytny
66.	Żerczyce	51-86	8	18	osada, okres nowożytny
67.	Żerczyce	51-86	9	19	1/ śląd osadnictwa, wczesne średniowiecze 2/ wieś historyczna, okres nowożytny
68.	Żerczyce	51-86	10	29	śląd osadnictwa, okres nowożytny

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NURZEC-STACJA NA LATA 2024-2027

69.	Żerczyce	51-86	11	30	1/ ślad osadnictwa, późne średniowiecze 2/ osada, okres nowożytny
70.	Żerczyce	51-86	12	31	osada, okres nowożytny
71.	Żerczyce	51-86	13	32	osada, okres nowożytny
72.	Żerczyce	51-86	14	33	1/ ślad osadnictwa, pradzieje 2/ osada, okres nowożytny
73.	Żerczyce	51-86	15	34	osada, okres nowożytny
74.	Żerczyce	51-86	16	35	osada, okres nowożytny
75.	Żerczyce	51-86	17	36	1/ ślad osadnictwa, pradzieje 2/ osada, późna faza wczesnego średniowiecza 3/ osada, okres nowożytny
76.	Żerczyce	51-86	18	37	1/ osada, późne średniowiecze 2/ osada, okres nowożytny
77.	Żerczyce	51-86	19	38	1/ ślad osadnictwa, mezolit-wczesna epoka żelaza 2/ osada, późne średniowiecze 3/ osada, okres nowożytny
78.	Żerczyce	51-86	20	39	1/ ślad osadnictwa, mezolit-wczesna epoka żelaza 2/ osada, okres nowożytny

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NURZEC-STACJA NA LATA 2024-2027

79.	Żerczyce	51-86	21	40	1/ ślad osadnictwa, mezolit-wczesna epoka żelaza 2/ osada, późne średniowiecze 3/ osada, okres nowożytny
80.	Żerczyce	51-86	22	41	osada, okres nowożytny
81.	Żerczyce	51-86	23	42	osada, okres nowożytny
82.	Żerczyce	51-86	24	43	1/ ślad osadnictwa, późna faza wczesnego średniowiecza 2/ osada, okres nowożytny
83.	Żerczyce	51-86	25	44	1/ osada, wczesna epoka żelaza, kultura łużycka 2/ osada, późna faza wczesnego średniowiecza 3/ osada, okres nowożytny
84.	Żerczyce	51-86	26	45	osada, okres nowożytny